

Društveno i crkveno djelovanje zadarskog nadbiskupa Mate Garkovića (1948.-1968.)

Njavro, Hrvoje

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:827339>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-06**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni)

Hrvoje Njavro

**Društveno i crkveno djelovanje zadarskog
nadbiskupa Mate Garkovića (1948. – 1968.) / Social
and Ecclesiastical Activity of Zadar's Archbishop
Mate Garković (1948-1968)**

Diplomski rad

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni)

Društveno i crkveno djelovanje zadarskog nadbiskupa Mate Garkovića (1948. – 1968.)/Social and Ecclesiastical Activity of Zadar's Archbishop Mate Garković (1948-1968)

Diplomski rad

Student/ica:

univ. bacc. hist. et catech. Hrvoje Njavro

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Zlatko Begonja

Zadar, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Hrvoje Njavro**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Društveno i crkveno djelovanje zadarskog nadbiskupa Mate Garkovića (1948. – 1968.)** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 11. prosinca 2019.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. ŽIVOTOPIS MSGR. MATE GARKOVIĆA, NADBISKUPA ZADARSKOG	5
2.1. Garković do imenovanja na službu generalnog vikara Zadarske nadbiskupije	5
2.2. Generalni vikar Zadarske nadbiskupije	7
3. DRUŠTVENO DJELOVANJE ZADARSKOG NADBISKUPA MSGR. MATE GARKOVIĆA	11
3.1. Garković pred optužbama komunističkih vlasti	13
3.2. Pitanje obnove kompleksa benediktinskog samostana i muzeja svete Marije u Zadru. 17	
3.3. Nacionalizacija ljetnikovca u Svetom Filipu i Jakovu	22
3.4. Ostale intervencije nadbiskupa Garkovića	25
4. CRKVENO DJELOVANJE ZADARSKOG NADBISKUPA MSGR. MATE GARKOVIĆA	28
4.1. Jedinostveni Filozofsko – teološki studij sa sjedištima u Zadru i Splitu	31
4.2. Splitska ili Zadarska metropolija?	34
5. ZAKLJUČAK	37
6.SAŽETAK	41
7.SUMMARY	42
8.LITERATURA	43
9. IZVORI	46

1. UVOD

Politički događaji na zadarskom području tijekom 20. stoljeća uzrokovali su turbulencije u Zadarskoj nadbiskupiji. Koncem Prvog svjetskog rata, Zadar je pripao pobjedničkoj Italiji Rapallskim sporazumom od 12. studenog 1920. godine.¹ Promjena državnih granica utjecala je na konačnu odluku Svete Stolice o podjeli Zadarske nadbiskupije na talijanski i jugoslavenski dio.² Nakon što je fašistička Italija kapitulirala pred saveznicima u Drugom svjetskom ratu, Nijemci preuzimaju vlast na terenu ulaskom u Zadar s 9. na 10. rujna 1943. godine. Grad Zadar bio je izložen svakodnevnim bombardiranjima saveznika od početka studenog 1943. do kraja listopada 1944. godine, kad u Zadar ulazi Prvi bataljun Zadarskog partizanskog odreda. Bombardiranja su oštetila i uništila brojne zgrade u vlasništvu Crkve i Zadarske nadbiskupije što je uzrokovalo još veće patnje teritorijalno podijeljenoj zadarskoj Crkvi.³ Pravno, Italija je izgubila područja, koja su joj pripala Rapallom, pripajanjem Zadra i ostalih dijelova Narodnoj Republici Hrvatskoj, a time i Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, nakon što je potpisan Pariški mirovni sporazum 10. veljače 1947. godine. Ponovnom promjenom državnih granica, dolazi i do obnove Zadarske nadbiskupije u granicama kakve su bile prije sklapanja Rapallskog ugovora.⁴ U takvim okolnostima djelovao

¹Rapallskim sporazumom Italiji su pripali Trst, Gorica, Istra, dijelovi Kranjske, Zadar te otoci Cres, Lošinj, Lastovo i Palagruža. Usp. Z. Begonja, 2007, str. 507.

²Papa Pio XI. donosi 1932. godine bulu „Pastorale munus“ kojom uspostavlja Zadarsku nadbiskupiju u čiji sastav ulaze grad Zadar te obližnje župe Arbanasi i Bokanjac, kapelanija Crno – Dračevac, Cres i Lošinj odvojeni od Krčke biskupije, te Lastovo odvojeno od Dubrovačke biskupije. Jugoslavenski dio Zadarske nadbiskupije, koji je od 1922. bio pod upravom šibenskog biskupa, i dalje ostaje pod njegovom upravom, ali sad pod nazivom Apostolska administratura s mogućnosti da se od tog dijela uspostavi nova biskupija. Navedenom bulom ukinuta je i Zadarska metropolija, a Zadar i njegovi sufragani (Krk, Šibenik, Split, Hvar, Dubrovnik i Kotor) su izravno podvrgnuti Svetoj Stolici. Svećenici, koji nisu surađivali s Talijanima, inkardinirani su u Apostolsku administraturu te su potpali pod jurisdicijisku vlast šibenskog biskupa. Usp. P. Kero, 2010, str. 11. – 12.

³Usp. Z. Begonja, 2007, str. 513. – 514. i M. Oblak, 2009a, str. 269.

⁴ Nadbiskupiju je u svojim povijesnim granicama ponovnio ujedinio papa Pio XII. 1. ožujka 1948. godine. Zadarska metropolija nije nikad više uspostavljena. Usp. H. Njavro, 2017. str. 19. – 21.

je i izgrađivao se svećenik Zadarske nadbiskupije, a poslije Drugog svjetskog rata i generalni vikar, apostolski upravitelj, a konačno i rezidencijalni nadbiskup zadarski Mate Garković koji je u kronotaksi zadarskih biskupa i nadbiskupa 66. zadarski nadbiskup i 110. pastir.⁵ Upravo će se njegovim likom i djelom baviti ovaj rad tj. u najvećem opsegu onim dijelom života kad se Garković nalazio na funkciji generalnog vikara, a potom i biskupa zadarske Crkve.

U radu ću ukratko prikazati životni put i svećeničko djelovanje msgr. Garkovića do ujedinjenja nadbiskupije i njegovog imenovanja na službu generalnog vikara 1948. godine. U najvećem dijelu rada će se analizirati društveno i crkveno djelovanje Mate Garkovića.

Na društvenoj razini neobično je važno proučiti odnose Crkve i komunističkih vlasti na području Zadarske nadbiskupije, koji su bili opterećeni ratom, bolnom prošlošću podijeljene i ponovno ujedinjene nadbiskupije te komunističkom ideologijom koja je htjela smanjiti utjecaj Crkve na narod. Garković se u tim poslijeratnim vremenima iskazao kao obnovitelj porušenih crkvenih građevina što je često bilo komplicirano, nešto zbog nacionalizacije crkvenih zgrada te nešto zbog novog urbanističkog plana kojeg su općinske vlasti uvele.⁶ Posebno je to bilo vidljivo u pitanju obnove kompleksa samostana svete Marije i porušenih dijelova Sjemeništa koji su stradali u ratu. Izazov dijalogu između Garkovića kao predstavnika Crkve i komunističkih vlasti predstavljalo je i staleško udruženje katoličkih svećenika zbog čega se vodio i sudski proces protiv nadbiskupa.⁷ Osim toga, pitanje vjerskog odgoja i obrazovanja te vjerskih sloboda zasigurno je otežavao nužnu suradnju države i Crkve. Stoga je često komunicirao s Komisijom za vjerska pitanja i Komisijom za nacionalizaciju na svim razinama.

Na unutarcrkvenoj razini vodila se borba između Splita i Zadra za ponovnu uspostavu dalmatinske metropolije. U tom kontekstu, Garkoviću je bilo važno izboriti se za premještaj

⁵ E. Peričić, 2005, str. 47.

⁶ M. Oblak, 2009b, str. 96.

⁷ P. Kero, 2009b, str. 77.

filozofije iz Splita u Zadar kako bi se uspostavio dvomjesni jedinstveni studij filozofije u Zadru i teologije u Splitu za sve dalmatinske biskupije. Premještaj filozofije u Zadru značio bi bod više za Zadarsku metropoliju.⁸ U radu će se analizirati argumenti splitske, predvođene biskupom Franićem te zadarske strane, predvođene nadbiskupom Garkovićem i pomoćnim biskupom Oblakom, o mjestu dalmatinske metropolije. Dok se Garković nalazio na stolici zadarskog nadbiskupa, papa Ivan XXIII. sazvaio je Drugi vatikanski sabor na kojem se raspravljalo o odgovoru Crkve na suvremene izazove za evangelizaciju.⁹ Na Saboru su sudjelovali Garković i Oblak¹⁰. Sabor je pozivao na dijalog s protivnicima katoličke vjere što je omogućilo poboljšanje odnosa Crkve s komunističkim vlastima u Jugoslaviji.¹¹ To je zasigurno olakšalo rješavanje Garkoviću otvorenih pitanja između vlasti i Crkve na prostoru njegove nadbiskupije.

Pri traženju i proučavanju izvora o ovoj temi od velike pomoći bilo mi je znanje o okolnostima u kojima se nalazila zadarska Crkva u 20. stoljeću. Okolnosti su mi poznate zato što sam napisao završni rad o položaju Zadarske nadbiskupije poslije Rapallskog sporazuma. U tim uvjetima djelovao je i izgrađivao se Mate Garković pa sam stoga svoj završni rad koristio kao literaturu za izradu ovog rada. Kao glavnu literaturu koristio sam i radove svećenika Zadarske nadbiskupije msgr. dr.sc. Pavla Kera koji je opisao život i djelo Mate Garkovića i povijest nadbiskupije u 20. stoljeću. Osim toga, veliku pomoć su mi predstavljale knjige povjesničara Miroslava Akmadže koji je u četiri knjige analizirao dopisivanja između

⁸ F. Franić, 1994, str. 730.

⁹ Papa Ivan XXIII. je najavio Sabor prilikom osmine za jedinstvo kršćana 25. siječnja 1959. godine. Sabor je službeno sazvan Apostolskom konstitucijom „Humanae salutis“ na Božić iste godine, a zasjedio je u četiri zasjedanja od 1962. do 1965. godine. Rezultat zasjedanja Sabora su četiri konstitucije, devet dekreta i tri deklaracije. Usp. P. Kero, 2013, str. 777. – 778.

¹⁰ Zadarski nadbiskup Mate Garković aktivno je sudjelovao na zasjedanjima Drugog vatikanskog koncila kroz trinaest usmenih ili pismenih intervenata. Usp. P. Kero, 2013, str. 778. – 779.

¹¹ Dijalog između Crkve i jugoslavenskih vlasti urodio je plodom potpisivanjem protokola između Svete Stolice i vlade u Beogradu. Protokol je potpisan u Beogradu 25. lipnja 1966. godine. Usp. A. Casaroli, 2001, str. 361.

vlasti i crkvenih predstavnika, a time i Garkovića. Važna literatura su radovi biskupa Oblaka i Franića o njihovim različitim gledištima na pitanje metropolije. Glavni mi je problem pri izradi rada bio nedostupnost osobnog fonda nadbiskupa Garkovića u Arhivu Zadarske nadbiskupije. Razlog odbijanja je što se fond, koji je nastao poslije 1945. godine, nalazi pod znakom tajnosti. Smatram kako bi osobni fond msgr. Garkovića još više doprinio kvaliteti ovog rada. S druge strane, Arhiv Splitsko – makarske nadbiskupije mi je učinio dostupnim gradivo kojeg posjeduju, ali svi su dokumenti o Garkoviću u Nadbiskupijskom arhivu u Splitu prije 1945. godine. Razlog zašto sam odabrao ovu temu za diplomski rad skriven je u mom stručnom interesu za dijalog između Crkve i vlasti i unutarcrkvene odnose tijekom burnog 20. stoljeća.

2. ŽIVOTOPIS MSGR. MATE GARKOVIĆA, NADBISKUPA ZADARSKOG

2.1. Garković do imenovanja na službu generalnog vikara Zadarske nadbiskupije

Msgr. Mate Garković se rodio od oca Šime i majke Antone rođene Mirković u Velom Ratu na Dugom otoku 12. rujna 1882. godine.¹² Iz dokumenata, koji su sačuvani u Arhivu Splitsko – makarske nadbiskupije, saznajemo da je kršten 24. rujna 1882. godine. Sakrament krsta udijelio mu je svećenik Marko Mirković, a kumovi su bili Šime Uglešić i Jelena Šparelić.¹³ Pučku školu pohađao je u Velom Ratu i Zadru. Gimnaziju s ispitom zrelosti završio je u Zadru, a na trećoj godini ulazi u sjemenište. U istom gradu završava i studij bogoslovije. Kao bogoslov iskazao se kao vrstan poznavatelj glagoljice jer je transliterirao na latinicu „Glagoljsku maticu umrlih u Velom Ratu, Solinam i Božavi od 5. prosinca 1731. do 11. siječnja 1738“. Govorio je talijanski, a poznao je još i francuski i njemački jezik.¹⁴ Po rukama pomoćnog biskupa zadarskog Giovannija Borzatija¹⁵ prima red đakonata 25. srpnja 1907., a potom i stupanj svećeništva 28. srpnja 1907. godine. Odmah nakon ređenja imenovan je odgojiteljem u Zmajevićevom sjemeništu te župnim vikarom u svetog Šime u Zadru do 1914. godine¹⁶

Nadbiskup Vinko Pulišić¹⁷ ga premješta na službu župnika u Preku 1914. godine, a ubrzo postaje i dekan Ugljanskog dekanata.¹⁸ Nakon okupacije Dalmacije, talijanske su vlasti oduzele slobodu svećenicima koji nisu htjeli s njima surađivati.¹⁹ Tako je i Garković

¹² P. Kero, 2013, str. 769.

¹³ NAS, KBF 2.3.1. a, Svjedodžba rođenja i krštenja, 1944

¹⁴ Usp. NAS, KBF 2.3.1, Osobnik, 1944. i P. Kero, 2009b, str. 76.

¹⁵ Više o životu Giovannija Borzatija pročitati u: H. Njavro, 2017, str. 13. – 14.

¹⁶ P. Kero, 2013, str. 769.

¹⁷ Usp. E. Peričić, 2005, str. 42. – 43.

¹⁸ P. Kero, 2013, str. 772.

¹⁹ Svećenici su završavali u zatvoru jer su se protivili politici talijanizacije. Usp. P. Kero, 2009a, str. 221.

interniran na Sestrunj gdje je u zatočeništvu proveo šest mjeseci. Tijekom njegovog prisilnog izbjivanja, od 5. siječnja 1919. godine župu je do njegovog povratka vodio franjevac trećoredac fra Kuzma Šimunović. Kao župnik brinuo je o vjernicima pa je osnovao bratovštinu Gospe od ružarija, organizirao Euharistijski kongres za Ugljanski dekanat te se angažirao u izgradnji nove župne crkve u Preku. Garković je skupljao pomoć za gradnju crkve, a veliku je financijsku pomoć dobio od domaćeg sina s Preka, dubrovačkog biskupa Josipa Marčelića. Pomoć je tražio i od iseljenika i od Svete Stolice koja mu je odobrila pomoć od 10 000 kruna.²⁰

1925. godine preuzeo je službu profesora pastoralnog bogoslovlja i hebrejskog jezika te duhovnika bogoslova na Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Splitu.²¹ Službe duhovnika razriješen je imenovanjem na funkciju zamjenika ravnatelja Bogoslovnog sjemeništa 30. rujna 1929. godine. Po vlastitoj želji, na toj funkciji se zadržao samo do 6. listopada 1930. godine. Od 1932. godine u Splitu se nalazio i na službi duhovnika katoličkog prosvjetnog društva „Danica“, a od 1933. preuzima i službu ispovjednika sestra milosrdnica u gradskoj bolnici. Njegov ordinarij fra Jeronim Mileta, šibenski biskup i upravitelj Apostolske administrature imenovao ga je počasnim kanonikom stolne crkve u Pagu 20. svibnja 1933. godine.²² 1935. godine prenio je bogoslovnu knjižnicu iz talijanskog Zadra na splitsku Bogoslovnu školu.²³ 1938. godine imenovan je rektorom Visoke bogoslovne škole u Splitu.²⁴ Potkraj 1945. godine komunističke vlasti su ga umirovile nakon što su utvrdile kako nije surađivao s okupatorima niti je bio član izdajničkih organizacija.²⁵

²⁰ P. Kero, 2013, str. 772. – 773.

²¹ Na službu profesora pastoralne teologije i hebrejskog jezika imenovao ga je splitski biskup Kvirin Klement Bonefačić uz slaganje Garkovićevog biskupa Milete i ostalih dalmatinskih biskupa. Usp. NAS, Spisi ordinarijata, br. 4428/25. i P. Kero, 2013, str. 769. i 773.

²² P. Kero, 2013, str. 773. – 774.

²³ Isto, str. 769.

²⁴ B. Došen, 2017, str. 166.

²⁵ NAS, Spisi ordinarijata, br. 5810/244

2.2. Generalni vikar Zadarske nadbiskupije

Porazom Sila Osovina ostvarili su se uvjeti za pokretanje mirovnih pregovora koji su među ostalim uključivali i pitanje statusa Zadra. Mirovnim sporazumom u Parizu, 10. veljače 1947. godine, Zadar i ostali rapallski dijelovi Italije vraćaju se Hrvatskoj koja se nalazila u sklopu novouspostavljene komunističke Jugoslavije. Promjena granica otvorila je put obnovi Zadarske nadbiskupije kakva je postojala do Rapallskog ugovora.²⁶ Biskup šibenski i upravitelj Apostolske administrature fra Jeronim Mileta umro je 23. studenog 1947., a 67 svećenika i redovnika Apostolske administrature potpisuju predstavku za ujedinjenje nadbiskupije koju upućuju papi Piju XII. 5. veljače 1948. godine. Istovremeno, na čelu talijanskog dijela zadarske Crkve nalazio se rezidencijalni nadbiskup Pietro Domini Munzani. 1. ožujka 1948. godine papa Pio XII. uspostavio je nadbiskupiju u starim granicama, a u stolici rezidencijalnog nadbiskupa obnovljene nadbiskupije nakratko se zadržao Munzani.²⁷ Naime, Munzani je odabirom talijanskog državljanstva bio prisiljen napustiti Zadar.²⁸ U okolnostima svog odreknuća od stolice nadbiskupa zadarskog te materijalne i duhovne štete uzrokovane ratom i podjelom u zadarskoj Crkvi, dekretom br. 420/48. Munzani imenuje Garkovića generalnim vikarom Zadarske nadbiskupije 4. lipnja 1948. godine. Službu je preuzeo 15. lipnja te godine.²⁹

Na dan preuzimanja službe, nadbiskup Munzani imenuje generalnog vikara predsjednikom Komisije za pitanje Sjemeništa. Naime, Sjemenište je bilo oštećeno tijekom savezničkih bombardiranja u Drugom svjetskom ratu, a Garković je stekao iskustvo kroz aktivno služenje u Sjemeništu.³⁰ Koncem srpnja 1948. godine, nadbiskup Munzani predao je zadarsku Crkvu na upravu hvarskom biskupu i novoimenovanom apostolskom administratoru Zadarske

²⁶ Z. Begonja, 2007, str. 517. – 518.

²⁷ M. Oblak, 2009a, str. 257. – 259.

²⁸ A. Bralić, 2009, str. 23. – 24.

²⁹ P. D. Munzani, 2009, str. 12. i 43.

³⁰ Isto, str. 45.

nadbiskupije msgr. Mihi Pušiću.³¹ Garković je uživao Pušićevo povjerenje, koji je većinom boravio u Hvaru, pa je *de facto* prepustio vođenje nadbiskupije generalnom vikaru koji je vrijedno radio na pitanju obnove Sjemeništa.³² Sjemenište je ubrzo obnovljeno i blagoslovljeno na blagdan nebeske zaštitnice nadbiskupije svete Stošije 15. siječnja 1949. godine. Generalni vikar započeo je i mjesečne rekolekcije sa svećenicima u gradu što je uskoro proširio po svim dekanatima nadbiskupije. Budući da vlasti nisu financijske pomagale Crkvi, Garković osniva fond Samopomoć u kojem su aktivni svećenici pridonosili za bolesne i umirovljene svećenike.³³

Komunikacija s vlastima o pitanjima posebnog interesa klera i puka zadarske Crkve bila je neophodna pa se Garković kao predstavnik nadbiskupije i apostolskog upravitelja često dopisivao i razgovarao s predstavnicima vlasti. O tome svjedoči Miroslav Akmadža koji je u četiri knjige prikazao pisma i razgovore predstavnika Crkve i vlasti od 1945. do 1968. godine, a među ostalim došao je i do Garkovićevog pisma u kojem je reagirao na oduzimanje crkvenih matičnih knjiga od strane vlasti. Kao veliki ljubitelj glagoljice, Mate Garković se zalagao i za očuvanje i povratak matičnih knjiga koje su vlasti oduzele Nadbiskupiji. Stoga je u pismu, kojeg je 23. ožujka 1949. uputio predsjedniku vlade Narodne Republike Hrvatske Vladimiru Bakariću, upozorio na opasnost uništenja knjiga kulturne, povijesne i lingvističke

³¹ Od Munzanijeva odreknuća od službe zadarskog nadbiskupa 1948. pa do izbora Garkovića kao sljedećeg rezidencijalnog nadbiskupa 1960. godine, prošlo je dvanaest godina. U međuvremenu nadbiskupijom su upravljali apostolski administratori Pušić (1948. – 1951.) i Garković (1951. – 1960.). Do takvih situacija najčešće dolazi zbog političkih okolnosti. Razlog zašto Sveta Stolica nije odmah imenovala dijecezanskog biskupa leži u zategnutim odnosima države i Crkve koji su često završavali progonima i osuđujućim sudskim procesima protiv mjesnih biskupa. Kako bi u takvoj političkoj situaciji normalno funkcionirao pastoral biskupija Sveta Stolica nije žurila s imenovanjem rezidencijalnih biskupa. S druge strane, apostolski administrator ima sve ovlasti jednog dijecezanskog biskupa, ali po stupnju svetog reda može biti svećenik. Usp. H. Njavro, 2017, str. 3.

³² Zbog zasluga upravljanja Nadbiskupijom, papa Pio XII. imenuje Miha Pušića nadbiskupom „ad personam“ 19. prosinca 1949. te se on od tada potpisuje nadbiskup – biskup Miho Pušić, apostolski administrator. Usp. M. Oblak, 2009b, str. 86.

³³ P. Kero, 2013, str. 774.

važnosti od strane nestručnih osoba. Mogući kulturocid išao bi direktno protiv budućih generacija i povijesne znanosti koja svjedoči borbi glagoljaša protiv Mlečana te očuvanju hrvatskog naroda pod vlašću Venecije, Osmanlija, Francuske Austro – Ugarske i Italije.³⁴

27. rujna 1950. godine papa Pio XII. je razriješio Miha Pušića službe apostolskog upravitelja Zadarske nadbiskupije zbog zdravstvenih razloga, a istovremeno prepoznao je sposobnosti, djelovanje i iskustvo generalnog vikara Garkovića pa ga je imenovao novim apostolskim administratorom. Službu je preuzeo na svetkovinu svete Stošije 1951. godine. Na tragu svojih prethodnika, Garković je nastavio predano služiti zadarskoj Crkvi, kao što je to činio i na funkciji generalnog vikara.³⁵ Vidljivo je to iz pisma, koje je upućeno Ministarstvu unutrašnjih poslova NR Hrvatske 28. veljače 1951. godine. U tom pismu, Garković je tražio puštanje na slobodu šestorice svećenika potrebnih za pastoral mjesne Crkve koja oskudijeva klericima. Podsjeća kako je već biskup Mileta tražio njihovo puštanje jer su svi pomagali narodnooslobodilačkoj borbi. Smatrao je kako bi ta odluka pozitivno utjecala i na svećenike i vjernike kao i na one koji izdržavaju kaznu. Zatražio je posebice uvjetno puštanje svećenika koji ispunjavaju zakonske kriterije te milost za one čije zdravstveno stanje nije najbolje. U slučaju kako to ne bi bilo moguće, tražio je od vlasti osuđene svećenike prebaciti iz Stare Gradiške u bliži zatvor kako bi ih mogao posjećivati i poticati ih na lojalnost.³⁶

Zasluge apostolskog upravitelja ubrzo je nagradila Sveta Stolica. Naime, 22. veljače 1952. godine, odlukom Svetog Oca Pija XII., imenovan je naslovnim biskupom³⁷ adraškim.³⁸ Treći stupanj svetog reda primio je od hvarskog nadbiskupa - biskupa i bivšeg administratora

³⁴ M. Akmadža, 2008, str. 665. – 666.

³⁵ Usp. P. Kero, 2013, str. 769. – 770. i M. Oblak, 2009a, str. 264.

³⁶ M. Akmadža, 2008, str. 297. – 298.

³⁷ Naslovne biskupije su drevne dijeceze koje su egzistirale tijekom povijesti, a danas su ugašene. Sveta Stolica daje naslov takvih biskupija biskupima koji nisu dijecezanski, već su dio rimske kurije ili služe kao papini poslanici (nunciji), pomoćni biskupi ili kao apostolski administratori. Usp. H. Njavro, 2017, str. 1.

³⁸ E. Peričić, 2005, str. 43.

nadbiskupije msgr. Miha Pušića. Suposvetitelji su bili msgr. Ćiril Banić, apostolski upravitelj Šibenske biskupije, i msgr. Frane Franić, upravitelj Splitsko - makarske biskupije. Biskupsko posvećenje primio je u zadarskoj katedrali svete Stošije 30. travnja 1952. godine.³⁹ Izborom Ivana XXIII. za papu 1958. godine, započinje razdoblje poboljšanje odnosa između Svete Stolice i jugoslavenskih biskupa s jedne te države s druge strane. Stoga je papa započeo s promaknućima apostolskih upravitelja na funkcije rezidencijalnih biskupa. Na Badnjak 24. prosinca 1960. godine, odlukom rimskog biskupa Ivana XXIII., Garković je imenovan rezidencijalnim nadbiskupom zadarskim. Službu je preuzeo 12. siječnja 1961. godine.⁴⁰

Razdoblje Garkovićeve biskupske službe bilo je izazovno vrijeme koje je zahtijevalo mnogo strpljenja, razuma i odlučnosti. Obnova napaćene zadarske Crkve bila je moguća jedino u dijalogu s vlastima nesklonima Crkvi. Stoga, iduće će poglavlje analizirati koliko je svojim djelovanjem u društvu Garković doprinio očuvanju istine i rješavanju otvorenih problema.

³⁹ P. Kero, 2013, str. 770.

⁴⁰ M. Oblak, 2009b, str. 92.

3. DRUŠTVENO DJELOVANJE ZADARSKOG NADBISKUPA MSGR. MATE GARKOVIĆA

Društveno djelovanje msgr. Garkovića bilo je otežano političko – crkvenim odnosima nastalim uspostavom vlasti Komunističke partije Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata. Naime, komunička ideologija bezbožnog materijalizma identificirala je Crkvu kao svog glavnog neprijatelja pa je činila sve kako bi smanjila utjecaj klera na narod.⁴¹ U skladu s time, vlast je vršila progon i ubojstva visokih crkvenih dostojanstvenika te je pokušala stvoriti podjelu između svećenika i biskupa osnivanjem staleškog društva katoličkih svećenika. Izbacivanjem vjerskog odgoja iz obrazovnih ustanova, cenzuriranjem vjerskog tiska, a u ponekom slučaju zastrašivanjem vjernika na poslu i u školi, vladajuća je elita htjela provesti indoktrinaciju koja nijeće postojanje Boga i klasa, a sve pod krinkom jednakosti i pravde, dok su zapravo i u tom sustavu neki bili jednakiji od jednakih. Nadalje, nacionalizacijom crkvene imovine, komunistički sustav je želio ekonomski oslabiti Crkvu.⁴²

U takvim okolnostima postavljalo se pitanje mogućnosti dijaloga između komunističkog sustava te biskupa Jugoslavije i Svete Stolice. Biskupska konferencija Jugoslavije je sa svog plenarnog zasjedanja u travnju 1950. godine uputila vladi memorandum u kojem se poziva na rješavanje otvorenih pitanja putem sporazuma sa Svetom Stolicom što je odbijeno jer se smatralo ucjenom.⁴³ Komunikacija je posebno otežana zbog pitanja staleških udruženja katoličkih svećenika i slučaja Stepinac.⁴⁴ Na zasjedanju Biskupske konferencije u Zagrebu 1952. godine, donesena je odluka o zabrani sudjelovanja svećenika u njihovim udruženjima

⁴¹ Z. Begonja, 2009, str. 241.

⁴² Više o položaju Crkve u 20. stoljeću, uključujući i u komunističkoj Jugoslaviji piše Jure Krišto. Usp. J. Krišto, 2009., str. 198. – 200.

⁴³ A. Casaroli, 2001, str. 300.

⁴⁴ Stepinac je odbio Brzovu ponudu da stvori narodnu Crkvu odvajajući je od Rima. Pošto je to odbio, uslijedio je montirani sudski proces s optužbama o suradnji s okupatorima i ustašama. Stepinac je na tom procesu osuđen na 16 godina zatvora i lišen 5 godina građanskih prava. Pošto nisu uspjeli slomiti Stepinca i ostale biskupe, vlada osniva staleška udruženja katoličkih svećenika s ciljem stvaranja sukoba u Crkvi. Usp. J. Krišto, 2009, str. 200.

koje je osnovala vlada.⁴⁵ Odnosi su se posebno pogoršali potkraj 1952. godine kad je papa Pio XII. najavio kako će na konzistoriju sazvanom za siječanj 1953. godine imenovati kardinalom, pritvorenog i od jugoslavenskih vlasti nepravедno osuđenog, zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca. Sveta Stolica morala je na traženje beogradskih vlasti povući nuncija iz Beograda. Predsjednik Jugoslavije Josip Broz je nakon odluke o imenovanju Stepinca kardinalom pokušao ostvariti dogovor s jugoslavenskim biskupima mimo Svete Stolice što oni i kao Stepinac nisu htjeli bez zajedništva s rimskim biskupom. No, dijalog nije imao alternativu pa je dogovoren nastavak komunikacije unutar zajedničke radne komisije.⁴⁶ Problemi su se počeli rješavati tek poslije izbora pape Ivana XXIII. na čelu Crkve i smrti kardinala Stepinca.⁴⁷

S jedne strane, poteze biskupa Garkovića treba promatrati i analizirati u kontekstu događanja koja su uslijedila na najvišim političkim i crkvenim razinama poslije Drugog svjetskog rata. Tako je Mate Garković vjerno djelovao u skladu s odlukama Biskupske konferencije, koja se protivila staleškim udruženjima klera, što ga je među ostalim i dovelo do optuženičke klupe jer je pao u nemilost vlasti. S druge strane, njegova društvena reagiranja su obilježena specifičnim položajem Zadra koji je i u civilnom i crkvenom pogledu trpio za vrijeme talijanske vlasti i razaranja tijekom Drugog svjetskog rata. Stoga se i zalagao za obnovu kompleksa samostana i muzeja svete Marije u kojem su do bombardiranja 1943. godine stanovale sestre benediktinke. Ti pregovori su bili mučni te su ovisili o zastoju ili napredovanju pregovora između države i Crkve. Posebnu važnost za Garkovića i Zadarsku nadbiskupiju predstavljao je ljetnikovac u Svetom Filipu i Jakovu kojeg su vlasti nacionalizirale unatoč protivljenju Ordinarijata. O navedenim problemima, kao i pitanjima vjerske slobode i savjesti, bit će više riječi u nastavku rada.

⁴⁵ M. Oblak, 2009a, str. 274.

⁴⁶ A. Casaroli, 2001, str. 306. – 308.

⁴⁷ Usp. J. Krišto, str. 202. i M. Oblak, 2009b, str. 92.

3.1. Garković pred optužbama komunističkih vlasti

Budući kako Josip Broz nije uspio nagovoriti Stepinca da odijeli Crkvu u Jugoslaviji od rimskog biskupa, vlada je u staleškim udruženjima katoličkih svećenika vidjela sredstvo podjele unutar hijerarhije Katoličke Crkve. Otkazivanje poslušnosti i vjernosti nižeg klera prema svojim poglavarima biskupima olakšao bi put uspostave kontrole Komunističke partije nad Crkvom i vjernicima u Jugoslaviji.⁴⁸ Sama ideja staleških udruženja nastala je u jezgri boljševizma, Moskvi, a iz glavnog grada Sovjetskog Saveza proširila se i na ostale zemlje pod komunističkom vlašću.⁴⁹ Jugoslavenski biskupi su prepoznali namjere vlasti pa su o pitanju staleških udruženja raspravljali i na sjednicama Biskupske konferencije Jugoslavije odmah na početku njihovih utemeljenja. Tako su biskupi na sjednici konferencije, koja je održana u Zagrebu 26. travnja 1950. godine, uputili predstavku Saveznoj komisiji za vjerska pitanja u Beogradu u kojoj se tvrdi kako je učlanjenje u takva društva štetno („non expedit“) za svećenike.⁵⁰ U rujnu 1952., Biskupska konferencija Jugoslavije donijela je odluku kako se svećenici ne smiju učlanjivati u društva koja je osnovala vlada („non licet“).⁵¹ Staleško udruženje katoličkih svećenika u Narodnoj Republici Hrvatskoj osnovano je 12. studenog 1953. godine, a iako je većina svećenika poslušala biskupe, bilo je onih, koji su ne samo sudjelovali na osnivačkoj skupštini, već su se i učlanili u društvo. Sam apostolski administrator Zadarske nadbiskupije Garković vjerno je provodio odluke, koje su on i njegove kolege biskupi donijeli, pa je klerike Zadarske nadbiskupije koji su sudjelovali na skupštini u Ljubljani i Zagrebu opomenuo, a učlanjene kaznio „suspensio ad divinis“ (zabrana dijeljenja

⁴⁸ J. Krišto, 2009, str. 201.

⁴⁹ M. Oblak, 2009a, str. 273.

⁵⁰ Marijan Oblak u svom djelu u kojem piše o povijesti Zadarske nadbiskupije donosi dio predstavke biskupa Jugoslavije upućeno vladi i kao upozorenje svećenicima. Taj dio iz predstavke glasi: „Štetno se je upisati u Udruženje svećenika, u čijim statutima ni riječi o vlasti biskupa, koje je Duh Sveti postavio ravnati Crkvom Božjom“. Usp. M. Oblak, 2009b, str. 100.

⁵¹ A. Casaroli, 2001, str. 304.

svetih sakramenata). Zbog oštih sankcija protiv kršitelja crkvenih zakona, Garković se našao pod udarom i optužbama UDBE, koja je i glavni inicijator osnivanja svećeničkih udruženja.⁵² Garkovićevo istupanje protiv staleškog udruženja katoličkih svećenika konačno je imalo i posljedice jer je tijekom 1954. godine pokrenut sudski proces protiv njega. Garković je tijekom prve polovice ožujka 1954. godine preslušan u policiji pet puta. Na temelju policijskog zapisnika 6. travnja 1954. godine, državni tužitelj Vojo Masnikosa podigao je tužbu sastavljenu od dvije točke optužnice protiv biskupa i nadbiskupskog administratora msgr. Garkovića. U prvoj točki optužnice, Garković je okrivljen jer je mjerama suspenzije vršio pritisak na svećenike pod svojom jurisdiksijskom vlašću kako se ne bi učlanili u svećeničko društvo. Tako je kao vjerski predstavnik optužen za zloupotrebu moći u vršenju vjerskih poslova što se protivi ustavnim odredbama. Na ovu glavnu optužbu, vlasti su nadodali i drugu točku optužnice u kojoj se sumnjiči Garković za utaju poreza, a u tu svrhu organima vlasti dao je lažno izvješće o prihodima.⁵³

Sporan je bio višak prihoda kojeg je Nadbiskupski ordinarijat dobio legalnim putem preko Zagreba i Trsta od fra Ante Sorića. Radilo se o 1 184 000 dinara koji su se trebali iskoristiti za misne intencije i za nabavu svijeća za crkve. Sastavljena je i lista svećenika koji su primili novac i popis raspodjele novca za misne nakane i svijeće. Garković se na sudu branio kako novac nije njegov dar te ako je itko trebao platiti porez onda su to trebali oni koji su primili novac za misne nakane. Novac, kojeg Garković nije uspio raspodijeliti, je oduzet.⁵⁴

Sudska rasprava je održana na Kotarskom sudu u Zadru 21. travnja 1954. godine pod predsjedanjem suca Đura Vragolova. Biskup je proglašen krivim za obje točke optužnice te je osuđen na ukupnu novčanu kaznu od 70 000 dinara od čega se 10 000 dinara odnosilo na prvu točku, a 60 000 dinara na drugu točku optužnice. Kaznu je trebao isplatiti u mjesečnim ratama

⁵² Usp. P. Kero, 2013, str. 779. i M. Oblak, 2009a, str. 274.

⁵³ M. Oblak, 2009a, str. 276.

⁵⁴ P. Kero, 2013, str. 779.

u iznosu od 4 500 dinara, a u slučaju kad to ne bi napravio, završio bi u zatvoru na šest mjeseci. Osim kazne, troškovi suđenja u iznosu od 1 000 dinara su pali na Garkovića. Tužiteljstvo i obrana su podnijeli žalbu na prvostupanjsku presudu Okružnom sudu u Zadru. Tužitelj je smatrao kako je Garkovićeve uloga u sprečavanju udruženja svećenika opasna za društveni poredak, a da je utajeni dohodak uvelike oštetio državu. Sud je potvrdio prvostupanjsku odluku 14. lipnja 1954. godine, a Garković je za presudu saznao večer prije što dokazuje kako sudovi nisu sudili već kako su se odluke donosile na drugim mjestima.⁵⁵

U obrazloženju drugostupanjske presude „U ime naroda“ navodi se kako su biskupi protiv svećeničkih udruženja jer staleška društva ne služe političkoj borbi Crkve.⁵⁶ Presuda je iskorištena kao i napad na pape i proturevolucionarne biskupe njihovog i prošlih vremena. Naime, rimski biskupi su optuženi za protalijansku politiku denacionaliziranja barbarskih Slavena. Kao dokaz navode protivljenje latinaša sa sjedištem u Rimu narodnom bogoslužju. Uz nasljednike svetog Petra, u presudi se negativno govori i o biskupima Hauliku, Mihalovichu i Stepincu.⁵⁷ Na smanjenu kaznu utjecala je njegova dob od 72 godine te strogi konzervativno crkveni mentalitet koji nije sklon promjeni. Garković je priznao na suđenju kako je poduzimao sve mjere za koje okrivljen, ali da i dalje ne odstupa od svog stava. Iz presude je vidljivo kako su vlasti svako djelovanje Crkve okarakterizirali kao političku i protunarodnu djelatnost, a toj atmosferi su pridonosili i lokalni mediji.⁵⁸

Iako osuđen, biskupu i nadbiskupskom upravitelju Zadarske nadbiskupije stigla je potpora iz Rima. Naime, Sveta Stolica odbacila je žalbe suspendiranih svećenika te tako potvrdila

⁵⁵ Usp. P. Kero, 2009b, str. 77. i M. Oblak, 2009b, str. 103. – 104.

⁵⁶ U tom kontekstu zanimljivo je spomenuti da je tijekom pregovora između Jugoslavije i Svete Stolice, ova potonja zatražila da u bilateralnom ugovoru stoji da se dogmatsko i moralno naučavanje istina katoličke vjere ne može smatrati djelatnošću političkog karaktera. Vlada je odbila taj zahtjev Svete Stolice jer je smatrala da dogmatski i moralni nauk može ponekad poprimiti politički karakter radi načina, forme i okolnosti. Usp. A. Casaroli, 2001, str. 351. – 353. i M. Oblak, 2009a, str. 273.

⁵⁷ P. Kero, 2013, str. 781.

⁵⁸ P. Kero, 2009b, str. 77. – 78.

ispravnost odluke njihovog ordinarija.⁵⁹ Uz to, mišljenje Svete Stolice o staleškim udruženjima katoličkih svećenika je vidljivo iz Garkovićevog svjedočanstva kojeg je iznio u razgovoru s predsjednikom NOK-a Zadar Vinkom Kožulom tijekom rujna 1960. godine. Naime, papa Ivan XXIII. je u razgovoru s jednim biskupom otkrio kako je neugodno iznenađen postotkom jugoslavenskih svećenika u staleškim udruženjima.⁶⁰

Različito gledište na problem staleških udruženja katoličkih svećenika bilo je važno pitanje pregovora između Jugoslavije i Svete Stolice uz pitanja imenovanja biskupa i zavoda sv. Jeronima⁶¹. Vlada je tijekom pregovora sa Svetom Stolicom inzistirala ukinuti kazne za članove kleričkih udruženja jer se time krše prava jugoslavenskih građana kleričkog staleža. S druge strane, Sveta Stolica je smatrala kako se zaređeni službenici Crkve trebaju držati crkvenog prava i poslušnosti poglavarima.⁶²

Stav Svete Stolice ostao je čvrst do kraja te su odbijali da u protokol uđe njihovo priznanje staleških udruženja katoličkih svećenika. Usprkos takvom stavu rimskog biskupa, Crkva se u Jugoslaviji s ovim pitanjem mučila tijekom većeg dijela komunističke vladavine. Broj je klerika, učlanjenih u staleško udruženje katoličkih svećenika u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, počeo slabiti i opadati nakon 70-ih godina, a biskup Garković je tijekom cijelog svog života ostao vjeran svom čvrstu stavu koji su podupirali papa i biskupi Jugoslavije.⁶³

⁵⁹ M. Oblak, 2009b, str. 100.

⁶⁰ M. Akmadža, 2010, str. 410.

⁶¹ Zahtjevi Jugoslavije prema Svetoj Stolicu prije potpisivanja protokola, koji je sklopljen u Beogradu 25. lipnja 1966. godine, uključivali su uz staleško udruženje katoličkih svećenika i pitanja državnog odobrenja imenovanja biskupa i čišćenja hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu od političke emigracije i neprijateljski nastrojenih svećenika. Sveta Stolica je iskoristila udaljavanje Jugoslavije i Sovjetskog Saveza te je odbila omogućiti vladi da utječe na imenovanje biskupa u Jugoslaviji. Političke akcije su odstranjene iz Zavoda sv. Jeronima koji je isključivo služio za crkvene i vjerske svrhe. Na nezadovoljstvo Jugoslavije, Sveta Stolica je smatrala da je učinila dovoljno te je odbila da pitanje Zavoda bude unutar sporazuma, ali vlada je ipak odlučila odobravati vize za svećenike koji su odlazili na školovanje u Zavod. Vidi više i usp. A. Casaroli, 2001, str. 319. – 329.

⁶² A. Casaroli, 2001, str. 331.

⁶³ Usp. A. Casaroli, 2001, str. 353. i M. Oblak, 2009a, str. 274. – 275.

3.2. Pitanje obnove kompleksa benediktinskog samostana i muzeja svete Marije u Zadru

U savezničkim bombardiranjima Zadra, koja su trajala tijekom 1943. i 1944. godine, samostan časnih sestara benediktinki pogođen je više puta. Zbog ratne opasnosti, 27. prosinca 1943. godine nadbiskup Munzani donio je odluku kojom omogućava smještaj sestrama u Sjemeništu Zmajeviću. Sva je važnija povijesna građa iz samostana pohranjena na sigurno. 29. prosinca 1943. godine, samostan s crkvom je većim dijelom uništen u bombardiranju. Jedino je Kolomanov zvonik iz 1105. godine ostao sačuvan. Nakon rata, problemi nisu završili jer su nove vlasti željele izbrisati povijesni samostan te na njegovom mjestu izgraditi arheološki, gradski i prirodoslovni muzej te galeriju umjetnina. Mučni su pregovori s republičkim i gradskim vlastima završeni potpisivanjem sporazuma 1967. godine, a važnu ulogu u njima je imao i nadbiskup Garković.⁶⁴

Molbu za obnovom samostana na adresu Komisije za vjerska pitanja Narodne Republike Hrvatske u Zagrebu, prva je uputila njegova predstojnica časna majka Benedikta Braun 12. siječnja 1948. godine. U pismu je iznijela cijelu povijest samostana, njegov nastanak i uništenje nastalo uslijed ratnih razaranja. Traži od republičkih vlasti pomoć u obnovi njihovog doma jer su one osiromašene agrarnom reformom Kraljevine Jugoslavije, koja ih je ostavila bez zemlje na svom teritoriju, a naknadu za oduzetu zemlju od 4 500 000 dinara nisu primile, jer je u međuvremenu propala monarhija. Egzistencija im je dodatno ugrožena odlukom komunističkih vlasti o oduzimanju posjeda koji su se nalazili na području koja su prema Rapallskom sporazumu pripali Italiji. Ni za tu oduzetu zemlju nisu dobile odštetu. Nadbiskup na odlasku Munzani podupirao je časne sestre te je podsjećao na njihovu zaslugu u očuvanju povijesne i kulturne baštine.⁶⁵

⁶⁴ Usp. P. Kero, 2013, str. 776. i M. Oblak 2009b, str.

⁶⁵ M. Akmadža, 2008, str. 150. – 151.

Garković je u pismu upućenom Republičkoj komisiji za vjerska pitanja 13. svibnja 1960. godine, pozvao vlasti da se što prije krene u obnovu samostana. Ponovnim uređenjem kompleksa omogućilo bi se široj javnosti dostupnost crkvenih umjetnina za koje se čulo i izvan granica Jugoslavije. Povijesnu i kulturnu važnost kompleksa svete Marije prepoznala je i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, ali obnova nije krenula ni nakon 15 godina od kraja rata. Apostolski upravitelj Garković je izrazio nadu da će samostan biti stavljen u upotrebu do 900. godišnjice njegovog osnutka 1966. godine.⁶⁶

Međutim, Garkovićeva se želja, da se samostan obnovi do jubileja, činila sve više kao utopija.⁶⁷ Takva očekivanja su postala nerealna nakon odluke Odjela za komunalne poslove i građevinarstvo Narodnog odbora općine Zadar o donošenju novog urbanističkog plana prema kojem bi se na prostoru samostana trebale smjestiti četiri važne kulturne institucije. Izgradnja samostana bi se premjestila na drugo mjesto u gradu.⁶⁸ Sarkastično je da je pismenu odbijenicu bilo moguće dobiti tek nakon uplaćivanja 1050 dinara državnih biljega. To saznajemo iz razgovora kojeg je zadarski nadbiskup Mate Garković vodio s predsjednikom Republičke komisije za vjerska pitanja Stjepanom Ivekovićem 7. lipnja 1961. godine. Pismeni odgovor na molbu opatice stigao je 15. srpnja 1961. godine.⁶⁹

Garković u narednim godinama nije odustajao od zahtjeva na korist benediktinki i mjesne Crkve. U skladu sa svojom ustrajnošću, Garković je „kucao na mnoga vrata“ o čemu svjedoče i brojni razgovori i dopisivanja između pastira zadarske Crkve i predstavnika vlasti na svim razinama. U razgovoru, koji se održao 26. travnja 1962. godine između Stjepana Ivekovića i

⁶⁶ M. Akmadža, 2010, str. 373.

⁶⁷ Garković je jubilarnu 1966. godinu proglasio godinom samostana svete Marije za područje Zadarske nadbiskupije. Jubilej je najavio u pismu časnoj majci Benedikti Braun 1. siječnja 1966. godine. Garković je kao znak prosvjeda, što se samostan još nije počeo obnavljati u jubilarnoj godini, odbio poslati predstavnike zadarske Crkve na znanstveni skup o samostanu svete Marije koji se te godine održavao u Zagrebu u organizaciji Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Usp. M. Oblak 2009b, str. 111.

⁶⁸ M. Akmadža, 2012, str. 225.

⁶⁹ M. Akmadža, 2012, str. 111. – 112. i M. Oblak, 2009a, str. 284.

Garkovića, istaknuta je važnost rješavanja problema na obostranu korist. Otvorena pitanja bi se rješavala na sastancima na kojima bi sudjelovale zainteresirane strane.⁷⁰ Na susretu između predsjednika Skupštine općine Zadar Jovice Jokića i zadarskog nadbiskupa Mate Garkovića održanom 29. svibnja 1964. godine, gradske vlasti tražile su od nadbiskupije prijedlog svojih članova za komisiju koja će rješavati pitanje kompleksa svete Marije. Nadbiskup Garković nije želio dati imena članova komisije bez dogovora s pomoćnim biskupom Oblakom, ali iz zapisnika, koji je vodila Komisija za vjerska pitanja Skupštine Općine Zadar, može se zaključiti kako je Garković bio spreman složiti se s promjenom lokacije benediktinskog samostana.⁷¹ Općina se ipak tijekom pregovora složila kako se jedan dio nekadašnjeg samostana obnovi za stanovanje benediktinki, a drugi dio za smještaj Stalne izložbe crkvene umjetnosti.⁷²

Pitanje uprave muzeja crkvenih umjetnina na području samostana svete Marije predstavljalo je novu zapreku pregovorima koji su se nastavljali voditi tijekom ožujka 1966. godine. Nadbiskupija je smatrala kako se generalnu upravu i direktora treba birati iz redova Crkve pa je u skladu s takvim stavom u inozemstvo na školovanje poslala svećenika Marijana Grgića. Općina bi zadržala svoj utjecaj preko svojih predstavnika u Savjetu ustanove. Na taj način Crkva je htjela sačuvati kontrolu nad umjetninama koje su njezino vlasništvo. S druge strane, općinski čelnici se tome protivili jer je isključivo upravljanje proturječilo Zakonu o upravljanju ustanovama i socijalističkim koncepcijama upravljanja, a i u ostalim zapadnim zemljama nije bilo te isključivosti oko formalnog crkvenog vlasništva. Osim toga, vlasti su smatrale kako su i benediktinke dobile i previše s obzirom na broj zvanja.⁷³ Pitanje upravljanja muzeja još je više podiglo tenzije između dviju strana budući kako su vlasti

⁷⁰ M. Akmadža, 2012, str. 251.

⁷¹ Isto, str. 542.

⁷² U očuvanju nekadašnje lokacije samostana, važnu ulogu su imali zadarski nadbiskup Mate Garković i pomoćni biskup zadarski Marijan Oblak. Usp. M. Oblak, 2009a, str. 284.

⁷³ M. Akmadža, 2017, str. 154. i 215. – 217.

optuživale Crkvu da od problema kompleksa svete Marije želi stvoriti internacionalni skandal.⁷⁴ U takvoj situaciji, Garković je predložio da se neovisno o muzeju pristupi gradnji samostana, ali vlasti su ustrajale na povezanosti problema samostana i muzeja što je pitanje međusobnog povjerenja.⁷⁵

Nakon što je sklopljen sporazum između Svete Stolice i države, općinske i lokalne crkvene vlasti u Zadru su vodile smisleniji dijalog koji je doprinio završetku pregovora i obnovi kompleksa svete Marije. U kolovozu 1966. godine, predsjednik Skupštine Općine Zadar, Drago Strenja i nadbiskup zadarski Mate Garković dogovorili su početak gradnje pod uvjetom kako se crkvene umjetnine odmah predaju na izlaganje pri otvorenju muzeja. Vlasti su dale jamstva Crkvi kako se muzejski prostori neće koristiti za stanovanje javnih službenika i kako se moguće promjene zakonskih propisa neće odnositi na ugovorne stavke. Osim toga, na tom sastanku sudionici su se složili da upravu treba sačinjavati najmanje 50% crkvenih službenika te kako nije nužno da direktor bude svećenik. Ovakav dogovor je trebao biti odobren od Općinske skupštine.⁷⁶

Konačno, 29. ožujka 1967. godine potpisan je Ugovor⁷⁷ o namjeni i izgradnji kompleksa svete Marije u Zadru. Ugovor su sklopili Općina Zadar, Zadarska nadbiskupija i benediktinke kao korisnice samostana svete Marije. Ugovor su supotpisali predstavnici Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske, Komisije za vjerska pitanja i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Prema ugovoru, kompleks je podijeljen na stambeni dio za časne sestre i

⁷⁴ Razdoblje kad su se vodili pregovori oko kompleksa Svete Marije je i doba pregovaranja o sporazumu između Svete Stolice i Jugoslavije. Predstavnici zadarske Crkve smatrali su da se pitanje obnove svete Marije treba zatvoriti prije potpisivanja protokola. Pokazalo se da se kraj rješavanja problema počeo nazirati poslije potpisivanja ugovora u Beogradu 25. lipnja 1966. godine. Usp. M. Akmadža, 2017, str. 206. i A. Casaroli, 2001, str. 361.

⁷⁵ M. Akmadža, 2017, str. 218.

⁷⁶ Isto, str. 287. – 289.

⁷⁷ Ugovor je sklopljen na 99 godina, a otkazati se mogao uz suglasnost stranaka. U slučaju da se sporazum ne otkáže pet godina prije isteka roka, on se automatski produžuje. Usp. M. Oblak, 2009a, str. 391.

izložbeni dio za umjetnine.⁷⁸ Benediktinke su mogle započeti gradnju samostana na vlastiti trošak uz obećanje Općine kako će osloboditi samostan svih poreza. Općina je financirala izgradnju izložbenog dijela gdje se trajno smjestila Stalna izložba crkvenih umjetnina.⁷⁹ U ugovoru je određeno kako izložbenim dijelom upravlja Savjet⁸⁰ kojeg čine predstavnici stranka potpisnika sporazuma. Muzej je nastao na temelju volje svojih osnivača, koji su htjeli izložiti jedinstvene crkvene umjetnine sakralne naravi te kao takav njegov rad nije određen Zakonom o muzejima. Crkva je uspjela benediktinkama osigurati status čuvarica u muzeju, a ne činovnica koje bi i dalje nastavile tu raditi unatoč mogućem napuštanju redovničkog života. Dogovoreno je kako će Vijeće raspolagati prihodima muzeja, a Zadarska nadbiskupija kao vlasnik umjetnina neće primati nikakve naknade.⁸¹

Stambeni dio je obnovljen tri godine poslije potpisivanja sporazuma. Časne sestre benediktinke su se svečano u procesiji preselile u svoj dom 27. rujna 1970. godine. Izložbeni dio je napokon svečano otvoren 4. prosinca 1975. godine uz prisustvo visokih crkvenih i državnih velikodostojnika. Zasigurno je, tada već pokojni, zadarski pastir Mate Garković svojim sudjelovanjem u mukotrpnim i nužnim razgovorima s predstavnicima vlasti doprinio sklapanju ugovora, a time i renovaciji kompleksa svete Marije u Zadru. Stoga je, zahvaljujući ustrajnosti Mate Garkovića, očuvana politička i kulturna važnost povijesnog samostana.⁸²

⁷⁸ P. Kero, 2013, str. 776. – 777.

⁷⁹ Stambeni dio za smještaj redovnica nalazi se na prostoru istočnog krila kojeg čine crkva, zvonik, kapitularna dvorana i središnje dvorište. Izložbeni dio se nalazi u sjevernom i zapadnom krilu. Usp. M. Oblak, 2009a, str. 390.

⁸⁰ Savjet čine tri predstavnika samostana te po dva iz nadbiskupije, općine i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Na Savjetu se nalazio zadatak izrade pravilnika o organizaciji i rukovođenju Stalne izložbe crkvene umjetnosti. Savjet je i predlagao, a Općinska skupština birala radno osoblje. Usp. M. Oblak, 2009a, str. 391.

⁸¹ Osim temeljnog ugovora potpisan je i dodatni ugovor 18. lipnja 1976. godine koji je do kraja regulirao otvorena pitanja. Više je o samim pregovorima i sklapanju ugovora o kompleksu svete Marije pisao Garkovićev nasljednik na stolici zadarske Crkve msgr. Marijan Oblak. Usp. M. Oblak, 2009b, str. 112. – 113.

⁸² M. Oblak, 2009b, str. 110. – 113.

3.3. Nacionalizacija ljetnikovca u Svetom Filipu i Jakovu

Posebni značaj u životu sjemeništara te bolesnih i umirovljenih klerika Zadarske nadbiskupije predstavljao je ljetnikovac u Svetom Filipu i Jakovu. Ljetnikovac je u tu svrhu dao izgraditi šibenski biskup i upravitelj Apostolske administrature fra Jeronim Mileta 1934. godine.⁸³ Osim za odmor sjemeništara, dom u Filipjakovu su koristile časne sestre milosrdnice svetog Vinka Paulskog. Ljetnikovac je nakon ujedinjenja nadbiskupije 1948. godine pripao dijecezi u Zadru. No, sve se počelo mijenjati nakon što su lokalni komunistički vlastodršci odlučili nacionalizirati zgradu. Tome se snažno protivio nadbiskup Mate Garković.⁸⁴

Vlasti su iskoristile gostoprimstvo domaćina kako bi na osnovi Zakona o nacionalizaciji oduzeli Nadbiskupiji ljetnikovac. Naime, poslije Drugog svjetskog rata, na zamolbu općinskih vlasti, Nadbiskupijski ordinarijat u Zadru iznajmio je dio zgrade u Filipjakovu u koju je zbrinuta ratna siročad, a potom i djeca s problemima u ponašanju. Ugovor od 1. siječnja 1952. godine je sklopljen na godinu dana uz eventualno produženje. U nemogućnosti da pronađu drugi smještaj, mjesne vlasti su zatražile produljenje najamnog ugovora s čime su se crkvene vlasti u Zadru složile. Međutim, komunistička je vlast zloupotrijebila dobru volju vlasnika zgrade te je krenula u njezinu nacionalizaciju. Podloga za nacionalizaciju se nalazila u površini parcele i promjeni naravi zgrade, koja po stavu vlasti više nije bila vikendica za odmor, već gospodarska zgrada. Nacionalizacija je stupila 26. prosinca 1958. godine. S obzirom na pravo koje su polagali na ljetnikovac i vjerske potrebe Sjemeništa, mjesni pastir Garković borio se do kraja protiv nacionalizacije.⁸⁵

U svojoj predstavi koju je uputio Komisiji za vjerska pitanja Narodne Republike Hrvatske 15. studenog 1961. godine, Garković je naglašavao kako bi zgradu u Filipjakovu mogli koristiti

⁸³ M. Akmadža, 2017, str. 731.

⁸⁴ Isto, str. 727.

⁸⁵ Usp. M. Akmadža, 2010, str. 572. – 576. i M. Akmadža, 2017, str. 731.

i svećenici u potrebi koji nemaju smještaj, jer se crkveno vlasništvo neprestano nacionaliziralo. Prednost je spomenute zgrade sustanarstvo časnih sestara koje bi bile na pomoći klericima, blizina Biograda i Zadra, kapela i kupališta te ekonomska stabilnost zajednice. Osim toga, sjemeništarci svoje slobodno vrijeme koriste u ljetnikovcu pa oni kao mlađe generacije mogu razgovorom ispuniti dane starijim generacijama.⁸⁶

Pomoć se tražila i od saveznih vlasti u Beogradu prilikom posjeta Garkovića predsjedniku Savezne komisije za vjerska pitanja Momi Markoviću 29. travnja 1964. godine. Predstavku je za Beograd pripremio pomoćni biskup Oblak. U toj predstavi se navodilo kako selo Sveti Filip i Jakov ne spada u uže gradsko područje i kao takvo se ne može nacionalizirati kao građevinsko zemljište. Zanimljiva je činjenica kako nijedna druga čestica zemlje u selu nije nacionalizirana. U žalbi se kratko navodi povijest i narav ljetnikovca koji je izgrađen u čisto vjerske svrhe. Važno je spomenuti kako su tijekom cijelog vremena iznajmljivanja i postupka nacionalizacije, na prvom katu ostale živjeti časne sestre za koje Nadbiskupija i općina nisu imale drugi smještaj pa su uskoro dobile status sustanara. No, nelogičnost cijelog postupka nacionalizacije očitovao se u zahtjevu vlasti da Samostan časnih sestara plaća najamninu veću od one koja je bila za cijeli dom, iako je po Zakonu o nacionalizaciji stambenih zgrada i građevinskog zemljišta samostan oslobođen od nacionalizacije.⁸⁷

Nadbiskupija je iskoristila Zakon o upravnom postupku, koji nije vrijedio za vrijeme nacionalizacije te je 4. listopada 1967. godine pokrenula tužbu u kojoj je zahtijevala povratak zgrade u svoje vlasništvo. Crkva je obrazložila tužbeni postupak povredom 11. članka Zakona o nacionalizaciji jer zgrada nema poslovnu, već vjersku svrhu, a okućnica ne spada u uže gradsko područje. Iako se sumnja u narav zgrade može postaviti zbog smještaja Popravno – odgojnog doma u ljetnikovcu, ipak nije jasno kako se kapela i stan časnih sestara milosrdnica

⁸⁶ Sam je Garković u skladu sa svojim mogućnostima u svoj dom primio dva svećenika s invaliditetom. Usp. M. Akmadža, 2012, str. 733. – 734.

⁸⁷ Usp. M. Akmadža, 2012, str. 751. i M. Akmadža, 2017, str. 727.

mogu staviti pod nacionalizaciju kad se tu ne može raditi o gospodarskom prostoru. S druge strane, prihod od najma je bio samo simboličan, jer uz poreze i štetu koju su napravili najmoprimci, Nadbiskupija je imala veće rashode nego dohotke. Stoga se teško može govoriti o poslovnom karakteru ljetnikovca u Svetom Filipu i Jakovu.⁸⁸

Sudski proces nije omeo Općinu Biograd u namjerama vršenja preuređenja u zgradi na što je nadbiskup Garković zatražio reakciju od Republičke komisije za vjerska pitanja i posredovanje u vraćanju zgrade pravom vlasniku. Međutim, u samom stavu Općine, koja unatoč sudskom procesu nije popuštala u svojim intervencijama u zgradi, ali i u stavu nadbiskupa Garkovića, koji je svjestan težine situacije nekoliko dana prije presude molio da se Nadbiskupiji udjeli druga zgrada ako ne mogu dobiti ljetnikovac, mogao se iščitati sudski epilog. Presuda je bila negativna za Nadbiskupiju jer je Vrhovni sud Socijalističke Republike Hrvatske potvrdio nacionalizaciju ljetnikovca što saznajemo iz razgovora predsjednika Republičke komisije za vjerska pitanja Stjepana Ivekovića i zadarskog nadbiskupa Mate Garkovića vođenog 29. travnja 1968. godine. Nadbiskupija je prihvatila odluku za djelovanje Doma za djecu s poteškoćama u razvoju, koji bi djelovao unutar ljetnikovca, s molbom kako joj je potrebno udijeliti teren na kojoj će joj se sagraditi slična zgrada.⁸⁹

Ubrzo nakon nacionalizacije, vlasti su podnijele zahtjev za iseljenje časnih sestara iz nekadašnjeg ljetnikovca u kojem se nalazio njihov samostan. Tome se usprotivio Garkovićev nasljednik Oblak koji je uspio odgoditi njihovo iseljenje do završetka sudskog procesa. Ono što stoji jest da su se Garković i Nadbiskupija nalazili u bezizlaznoj situaciji jer su protiv sebe imali stranu koja je istovremeno tužena stranka i sudac. U takvim okolnostima, Ordinarijat u Zadru na čelu s Garkovićem pokazao se vrlo odlučnim u obrani vlasništva i zakona od onih koji su te zakone donosili.⁹⁰

⁸⁸ M. Akmadža, 2017, str. 727–731.

⁸⁹ Isto, str. 727. – 732.

⁹⁰ Isto, str. 732. – 736.

3.4. Ostale intervencije nadbiskupa Garkovića

Nadbiskup Garković je uvijek bio spreman na rješavanje problema kroz otvorenu pravnu bitku i dijalog. Pokazuju to i slučajevi obnove dijelova Sjemeništa, borba za povratak sjemenišnih posjeda, pitanje pohađanja vjerskih škola, vjeronauka, vjerskih sloboda i savjesti. Pitanje obnove dijelova Sjemeništa se zakompliciralo jer se Općina Zadar nakon Pariškog mirovnog sporazuma upisala kao vlasnik na zemlju bez znanja Nadbiskupije koja je kupila posjed za proširenje Sjemeništa još 1906. godine. Tri porušene zgrade na tom posjedu zbog rata nisu bile uređene, a kad su ih htjeli početi obnavljati za vjerske potrebe 1959. godine, saznali su kako je upisana kao opće narodna imovina od 15.10. 1948. godine.⁹¹ Nadbiskup Garković nije mogao pronaći zajednički jezik s općinskim vlastima pa se obratio Državnom sekretarijatu za financije sa sjedištem u Beogradu. Beograd se nije složio s odlukama lokalnih vlastodržaca jer se po mirovnom sporazumom s Italijom kao općenarodna imovina mogla jedino upisati talijanska državna i poludržavna imovina što ovdje nije bio slučaj. Ni na temelju beogradske intervencije, Zadar nije proveo ispravak, nego je poručio Nadbiskupiji da se obrati drugim organima. U međuvremenu, neobnovljeni dio Sjemeništa je darovan Zadružnoj banci i Štedionici u Zadru iako je fizički povezan s obnovljenim dijelom. Tijekom siječnja 1961. godine nadbiskup je upozorio predsjednika Republičke komisije za vjerska pitanja Stjepana Ivekovića, kako se zemljište na kojem se nalazi nekretnina, ne može okarakterizirati kao građevinsko te kako se ne radi o proširenju Sjemeništa već o obnovi postojećeg dijela oštećenog u ratu. Stoga se ne može provesti Zakon o nacionalizaciji jer bi se prekršio njezin 11. članak.⁹² Pozitivno rješenje za Nadbiskupiju doneseno je 1962. godine.⁹³ No, pitanje zemljišta na kojem se nalazio neobnovljeni dio Sjemeništa nije bila jedina njegova imovina koju je Nadbiskupija potraživala. Naime, uprava Sjemeništa kupila je dva vrta na

⁹¹ M. Akmadža, 2010, str. 657.

⁹² M. Akmadža, 2012, str. 761. – 764.

⁹³ Isto, str. 226.

Brodarici za svoje đake 1893. godine. Agrarnom reformom oba vrta su postala opće državnom imovinom 1947. godine, a Sjemenište je kao korisnik i dalje plaćao porez. Jedan vrt je pripadao užem gradskom području po Zakonu o nacionalizaciji stambenih zgrada i građevinskog zemljišta te on nije bio sporan. No, Garković traži kako bi im se vratio vrt u Brodarici koji im je potreban za tjelesni odgoj sjemeništara što im je onemogućeno nedostatkom vanjskog prostora na Poluotoku.⁹⁴

Još jedan od gorućih problema bilo je pitanje funkcioniranja vjerskih škola. Naime, na temelju odluke Savjeta za prosvjetu i kulturu Narodne Republike Hrvatske o obaveznom pohađanju državnih škola i ukidanju vjeronauka od 31. siječnja 1952. godine, lokalne vlasti su tražile da djeca na svim razinama obrazovanja moraju prijeći iz vjerskih u državne škole. Garković je podsjećao na povijesnu važnost Vjerske srednje škole u Zadru čiji je nastavni plan izjednačen s državnim klasičnim gimnazijama u Republici.⁹⁵ U školskoj godini 1953./1954., ravnatelj škole „Centar“ Dinko Motužić je prekršio Zakon o narodnim školama i Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica⁹⁶ ne dopustivši upis djece iz Sjemeništa u državnu osmoljetku. Nadbiskup Garković je uputio protest Bakariću i Brozu u kojem se pozvao na okružnicu br. 3113. koju je potpisao ministar Miloš Žanko 19. ožujka 1952. godine. U toj okružnici se naglašavalo kako su djeca dužna pohađati državnu školu, ali ne i napustiti Sjemenište koje nema ulogu vjerske škole. Osim toga, mnoga djeca, koja žive i hrane se u Sjemeništu, dolaze iz mjesta u kojima ne postoji osmoljetka. U svojoj prosvjednoj noti Garković ističe povijesnu važnost Zmajevićevog sjemeništa u očuvanju glagoljaštva i hrvatstva u Dalmaciji. Upoznao je

⁹⁴ M. Akmadža, 2010, str. 658.

⁹⁵ M. Akmadža, 2008, str. 412. – 413.

⁹⁶ Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica Federativne Narodne Republike Jugoslavijedonešen je 1953. godine. Zakon regulira pitanje vjerskih sloboda, poput savjesti, rješavanje bračnih sporova, svećeničkih udruženja, sklapanja vjerskog braka, prava svećenika da posjećuju zatvore i bolnice te pitanje odgoja i obrazovanja u kojem je moguća samo laička nastava. No, i taj zakon, koji je suzio prostor djelovanja hijerarhiji i vjernicima Katoličke Crkve kršen je ponajviše od strane onih koji su ga donijeli. Usp. M. Akmadža, 2010, str. 46.

najviše predstavnike vlasti da će podignuti tužbu protiv ravnatelja Motužića koji je diskriminirao đake iz Nadbiskupskog sjemeništa, Provincijata svetog Jeronima i Samostana svetog Mihovila.⁹⁷

Unatoč izbacivanju vjeronauka iz škole, prosvjetni radnici, upravitelji škola i poduzeća kao poslušnici komunističkog sustava, pokušali su metodama zastrašivanja roditelje i djecu odvratiti od Crkve i vjerskog načina života. Akmadža je u svojoj knjizi zabilježio Garkovićevo žaljenje na ravnatelja osmoljetke Steva Minića koji je sustavno prijetio djeci koja pohađaju župnu katehezu. Tako je 25. listopada 1960. godine istjerao iz škole vjeroučenike župe Rodaljice sa zahtjevom da im se roditelji sutradan pojave u školi. Garković je upozoravao nadležne na kršenje Ustavne odredbe o slobodi vjere i savjesti građana te Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica. Vlasti su pravdale Minića koji je došao do zaključka kako su loša postignuća u školi rezultat zadržavanja na vjeronauku.⁹⁸ Zanimljivo je primijetiti kako je potkraj 1965. godine isti čovjek prijetio djeci šibanjem ako budu u blizini crkve prilikom kanonskog posjeta pomoćnog biskupa.⁹⁹ Vrijedi spomenuti još jedan primjer zastrašivanja i kršenja vjerskih sloboda tijekom 1961. godine. Pomorac i prvoborac Blaž Šarin je doživio prijetnju otkazom i maltretiranje u Dubrovniku jer mu je sin pohađao Sjemenište Zmajević. Zatraženo je od njega ispisati sina, a kako on to nije napravio, viza koja mu je potrebna za posao, produžena mu je na godinu dana umjesto na dvije ili tri godine.¹⁰⁰

Djelovanje nadbiskupa Garkovića u zajednici prožeto je poštovanjem društvenih zakona koje je često morao braniti od onih koji su ih donijeli.¹⁰¹ U sljedećem dijelu rada analizirat ću Garkovićev doprinos crkvenim odnosima u kontekstu Drugog vatikanskog sabora i društvenih događanja.

⁹⁷ M. Akmadža, 2010, str. 515. – 517.

⁹⁸ Isto, str. 503. – 505.

⁹⁹ M. Akmadža, 2017, str. 190.

¹⁰⁰ M. Akmadža, 2012, str. 622. – 623.

¹⁰¹ M. Akmadža, 2010, str. 8.

4. CRKVENO DJELOVANJE ZADARSKOG NADBISKUPA MSGR. MATE GARKOVIĆA

Politički odnosi, povijesne turbulencije, ali i teologija Drugog vatikanskog koncila¹⁰² utjecali su na neka otvorena pitanja između biskupa Crkve u Jugoslaviji. U kontekstu zadarske Crkve radilo se o pitanju Bogoslovije koju se htjelo ustrojiti kao dvomjesni jedinstveni studij filozofije i teologije sa središtima u Zadru i Splitu. Drugi problem Zadarske nadbiskupije bio je obnova metropolije u Dalmaciji. Isti problemi su mučili i splitsku Crkvu, ali njihova rješenja nisu se podudarali sa zadarskim. U takvoj atmosferi suprotstavljenih pogleda, važnu ulogu u začetku razrješavanja razmirica imao je zadarski pastir Mate Garković.

Korijen prvog problema nalazio se u odluci vlasti iz 1956. godine o zatvaranju splitske Bogoslovije zbog „neprijateljske djelatnosti“ u trajanju od osam godina.¹⁰³ Zatvaranjem Bogoslovije u Splitu postavilo se pitanje školovanja bogoslova dalmatinskih biskupija.¹⁰⁴ Stoga je, 20. kolovoza 1959. godine zadarski nadbiskup Garković na poticaj biskupa dubrovačkog i šibenskog, Butorca i Banića, u svom gradu osnovao Visoku bogoslovnu školu i Bogoslovno sjemenište koje je stavio pod duhovnu zaštitu svetog Jeronima. Za prvog ravnatelja imenovao je svećenika Splitske biskupije i doktora crkvenog prava don Miroslava Matijacu.¹⁰⁵ U školi su se poučavale filozofske, odgojne i teološke znanosti te crkveno pravo i povijest Crkve.¹⁰⁶

¹⁰² Sveta kongregacija za sjemeništa pozdravila je odluku dalmatinskih biskupa o osnivanju dvomjesnog studija koju su oni donijeli pri kraju zasjedanja Drugog vatikanskog sabora 1965. godine. Usp. M. Oblak, 2009b, str. 106. Osim toga, Drugi vatikanski sabor je u dekretu o pastirskoj službi biskupa *Christus Dominus* 40b, istakao da bi se izdvojene biskupije trebale priključiti najbližoj metropoliji.

¹⁰³ Osim splitske Bogoslovije u to vrijeme je sudskom odlukom zatvorena i ona u Rijeci. Usp. M. Akmadža, 2010, str. 530. i M. Oblak, 2009a, str. 279.

¹⁰⁴ O važnosti ustanovljenja zadarske Bogoslovije govori 116 upisanih studenata u akademskoj godini 1967./1968. Usp. M. Oblak, 2009b, str. 116.

¹⁰⁵ Usp. P. Kero, 2013, str. 774. – 775. i M. Oblak, 2009a, str. 279. – 280.

¹⁰⁶ M. Akmadža, 2010, str. 537.

Ponovnim otvaranjem splitske Bogoslovije 1963. godine, dalmatinskim biskupima se tijekom zasjedanja Drugog vatikanskog sabora otvorilo pitanje odnosa između dvije dalmatinske bogoslovije. To pitanje se pokušalo riješiti osnivanjem dvomjesnog studija za bogoslove u Zadru i Splitu, ali uskoro se tome usprotivio splitski biskup Franić što je dovelo do neslaganja između biskupa splitske i zadarske Crkve.¹⁰⁷

U pitanju metropolije, temelje za pogoršanje odnosa između Zadra i Splita treba potražiti u 19. stoljeću. Naime, pod pritiskom Habsburške Monarhije, koja je htjela okrupljavanje upravne i crkvene administracije, 30. lipnja 1828. godine papa Leon XII. donosi bulu „Locum beati Petri“ kojom proglašava Zadar kao jedino dalmatinsko sjedište metropolije.¹⁰⁸ Bula reorganizira i granice ostalih biskupija pa su neke male biskupije pripojene većim, a sve nadbiskupije osim Zadarske su svedene na status biskupije. Tako su ukinute dijeceze u Rabu, Osoru, Novigradu, Ninu (pripojena Zadaru)¹⁰⁹, Skradinu, Trogiru, Korčuli i Stonu, a Dubrovačka i Splitska nadbiskupija su postale biskupije. Kao jedinoj dalmatinskoj metropoliji u Zadru, sufraganske dijeceze su bile nekadašnje nadbiskupije u Splitu i Dubrovniku, a od tad biskupije te dijeceze sa središtem u Krku, Šibeniku, Hvaru i Kotoru.¹¹⁰ Splitska je Crkva, koja baštini povijesnu metropolitansku tradiciju, smatrala takvu papinu odluku poniženjem te je očekivala vrijeme u kojem će političko – društvene i crkvene prilike biti povoljne za ispravak povijesne nepravde.¹¹¹

Prilike su promijenile nakon Rapallskog sporazuma jer je središte metropolije u Dalmaciji pripalo Italiji. Državno razgraničenje je utjecalo na odluku Svete Stolice, koja je 1932. godine

¹⁰⁷ M. Oblak, 2009b, str. 106.

¹⁰⁸ Zadarska metropolija je ustanovljena odlukom pape Anastazija IV. iz 1154. godine, ali njezini sufragani su isključivo bile biskupije sjevernog Jadrana. Usp. H. Njavro, 2017, str. 1.

¹⁰⁹ D. Magaš, 2009., str. 440.

¹¹⁰ A. Gverić, 2016, str. 22. – 23.

¹¹¹ Splitska metropolija je najstarija metropolija u Dalmaciji. Ustanovljena je 925. godine, Dubrovačka 999. godine, a Zadarska 1154. godine. Osim toga splitski nadbiskupi su od početka 13. stoljeća nosili počasni naslov primasa Dalmacije i cijele Hrvatske. Usp. M. Vidović, 2012, str. 127. – 129.

ukinula metropoliju u Zadru te je izravno podvrgnula svojoj vlasti podijeljenu nadbiskupiju i njezine sufragane.¹¹² U pregovorima, koji će uslijediti između Beograda i Svete Stolice, dogovoreno je kako bi sastavni dio konkordata trebala biti uspostava Splitske metropolije. No, zbog protivljenja Srpske pravoslavne Crkve konkordatu između Kraljevine Jugoslavije i Svete Stolice, koji je potpisan 25. srpnja 1935. godine, Narodna skupština nije ratificirala konkordat pa nije došlo ni do uspostave Splitske metropolije.¹¹³

Rješavanje problema metropolitanskog središta u Dalmaciji odgođeno je do ponovne promjene odnosa na političkoj i društvenoj sceni. Te promjene uslijedile su završetkom Drugog svjetskog rata te povratkom Zadra Narodnoj Republici Hrvatskoj koja se nalazila u sklopu Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Promjenom političkih prilika dolazi i do ponovne reorganizacije Zadarske nadbiskupije u granicama prije Rapallskog ugovora. Nakon obnove Zadarske nadbiskupije 1948. godine, Sveta Stolica je ostavila neriješenim pitanje metropolije zbog napetih odnosa između komunističkih vlasti i Crkve. Zadar i njegovi nekadašnji sufragani ostali su i dalje izravno pod Svetom Stolicom. Tek je zatopljivanje odnosa između komunističke Jugoslavije i Svete Stolice, koje je uslijedilo nakon izbora Ivana XXIII. za papu 1958. godine te se činilo boljim tijekom zasjedanja Drugog vatikanskog sabora od 1962. do 1965. godine, omogućilo ponovno pokretanje metropolitanskog sjedišta u Dalmaciji. Naime, u siječnju 1961. godine, Sveti Otac je potvrdio apostolskog upravitelja Garkovića za zadarskog nadbiskupa i udijelio mu palij što je Split shvatio kao prejudiciranje rješenja metropolije u korist Zadra te se odlučio izboriti za svoj položaj.¹¹⁴

Mate Garković je predstavljao ključnu kariku u borbi za uspostavu Zadarske metropolije te jedinstvenog Filozofsko – teološkog studija u Zadru i Splitu. Stoga ću u nastavku rada iznijeti njegove intervencije u pogledu spomenutih pitanja kao i stavove suprotne strane.

¹¹² H. Njavro, 2017, str. 14. – 15.

¹¹³ Usp. F. Franić, 1994, str. 731. i P. Kero, 2010, str. 22. – 23.

¹¹⁴ Usp. M. Vidović, 2012, str. 131. i M. Oblak, 2009a, str. 258. – 259. i str. 266.

4.1. Jedinštveni Filozofsko – teološki studij sa sjedištima u Zadru i Splitu

Na samom kraju zasjedanja Drugog vatikanskog sabora, 18. studenog 1965. godine održao se sastanak dalmatinskih biskupa u Rimu.¹¹⁵ Sastanak je održan u Zavodu svetog Jeronima zbog pitanja odnosa ponovno otvorene splitske Bogoslovije i Visoke bogoslovne škole u Zadru. Razgovor se temeljio na prijedlogu šibenskog biskupa Josipa Arnerića, kojeg je iznio još na Čiovu u svibnju 1963. godine, o prelasku dvogodišnje filozofije iz Splita u Zadar. Prijedlog je tad bio prihvaćen od svih biskupa osim od Garkovića. Na rimskom sastanku, svi biskupi su se jednoglasno složili kako se školovanje bogoslova organizira kroz dvogodišnji studij filozofije u Zadru i četverogodišnji studij teologije u Splitu. Zadarski nadbiskup Mate Garković uputio je zapisnik sastanka Svetoj Stolici koja je bila zadovoljna plodovima tog sastanka.¹¹⁶

Ostvarenje rimskog dogovora nastavilo se u samostanu svetog Križa na Čiovu gdje su se 6. svibnja 1966. godine susreli biskupi Bezmalinović, Butorac, Franić, Garković, Oblak i Gugić kao opunomoćenik Arnerića te generalni vikar Kotorske biskupije Brajković. Franić je predložio kako bi se potpuna provedba rimskog dogovora ostvarila u akademskoj godini 1968./1969 s čime su se ostali dalmatinski biskupi složili. Na čelu jedinstvene Bogoslovije trajno bi se nalazio splitski biskup kao veliki rektor, dok će filozofiju u Zadru i teologiju u Splitu voditi dva različita dekana. Skupština dalmatinskih ordinarija kao vrhovna uprava bi imenovala profesore, a dekani bi se birali među profesorima. Garković je predložio kako se isplaćuju jednake nagrade splitskim i zadarskim profesorima. Svi prijedlozi su prihvaćeni.¹¹⁷

¹¹⁵ Na sastanku u Rimu su sudjelovali zadarski nadbiskup Mate Garković, splitski biskup Frane Franić, šibenski biskup Josip Arnerić, pomoćni biskup hvarski Celestin Bezmalinović kao opunomoćenik nadbiskupa - biskupa ordinarija Mihovila Pušića, pomoćni dubrovački biskup Ivo Gugić kao opunomoćenik mjesnog ordinarija Pavla Butorca i pomoćni biskup u Zadru Marijan Oblak. Na sastanku nije sudjelovao kotorski biskup Gracija Ivanović. Usp. M. Oblak, 2009a, str. 372.

¹¹⁶ P. Kero, 2013, str. 775. i M. Oblak, 2009a, str. 372.

¹¹⁷ M. Oblak, 2009a, str. 377. - 378.

Tri dana kasnije održan je susret biskupa Dalmacije u Biskupskom domu u Hvaru. Zadarski nadbiskup Garković je tražio trenutno usklađivanje predavanja na splitskoj i zadarskoj Bogosloviji, dok bi po prijedlogu splitskog biskupa Franića Mješovita komisija, koju bi činilo po dva profesora iz Splita i Zadra, bila zadužena za sastavljanje programa predavanja i utvrđivanje profesorskih nagrada. Dubrovački biskup Butorac predložio je Franića za rektora, a za vicerektora u trajanju od šest godina Garkovića što je i prihvaćeno od drugih. Na sastanku u Šibeniku, koji je održan 22. srpnja 1966. godine, domaći biskup Arnerić predložio je početak rada dvomjesnog studija već u akademskoj godini 1966./1967. s čime se složio Garković, ali ne i Franić pa u skladu s time prijedlog nije prihvaćen.¹¹⁸

Različita gledišta između Splita i Zadra, koja su se pomalo otkrivala u Šibeniku, postala su očigledna u Zadru. Sastanak se održao 16. siječnja 1968. godine, a Franić, koji je bio odsutan, poslao je predstavku u kojoj je pozvao, u skladu s novim izazovima, sklopiti novi ugovor jer je rimski i čioviski dogovor vrijedio u starim prilikama. Ovakvo mišljenje je podupirao novi pomoćni biskup splitski Gugić, dok se ostali biskupi nisu slagali s takvim gledištem. Na neformalnom sastanku u Splitu, 9. ožujka 1968. godine, Franić je tvrdio kako je podjela Filozofsko –teološkog studija na dva mjesta protivna odredbama Biskupske konferencije Jugoslavije koja se održala od 13. do 17. lipnja 1967. godine. Osim toga, upozorio je na praktične poteškoće kao što je protivljenje splitskih profesora prema dvomjesnom studiju, podjela bogoslovne zajednice, dvostruki profesorski i starješinski zbor te dvostruke knjižnice. Sastanak je trajao tri sata bez ikakvog pomaka u pregovorima.¹¹⁹

Apostolski nuncij u Jugoslaviji msgr. Mario Cagna nije se složio s Franićevim stavom o promijenjenim prilikama pa je u dopisu dalmatinskim biskupima od 25. travnja 1968. godine

¹¹⁸ Zanimljivo je primjetiti da Zadrani ističu da je biskup Arnerić predložio da se s novim oblikom rada započne već u akademskoj godini 1966./1967., dok splitska verzija ističe da je to bio zadarski prijedlog. Usp. M. Oblak, 2009a, str. 378. – 379. i M. Vidović, 2012, str. 143.

¹¹⁹ M. Oblak, 2009a, 379. – 381.

istakao želju Kongregacije za katolički odgoj o provedbi odluke iz Rima. U drugom pismu, koje je poslao isti datum, nuncij potiče Garkovića kako je potrebno što prije stupiti u kontakt sa splitskim biskupom radi ostvarenja rimskog dogovora. Franić je s druge strane smatrao kako prvenstvo treba imati pitanje metropolije, a ne prenošenje filozofije u Zadar.¹²⁰

S obzirom na situaciju, msgr. Garković je poslao dopis Biskupskoj konferenciji 23. travnja 1968. godine iznoseći razloge za opravdanost rimskog dogovora. Protivno Franiću, tvrdio je kako su Rimski sporazum potpisali svi biskupi te potvrđen od strane Kongregacije za sjemeništa. Metode filozofije i teologije su različite, a Sabor je omogućio razdvajanje studija filozofije i teologije na dva mjesta. Profesorska mišljenja treba poštovati, ali i oni sami su konačnu odluku prepustili biskupima, a praktične poteškoće se rješavaju postepeno. S druge strane, razlozi za ostvarenje Rimskog sporazuma su višestruki. Školovanje na više mjesta omogućilo bi bogoslovima širenje vidika i suradnje, a neposredna blizina katedrale je neobično važna za liturgijski odgoj bogoslova što nedostaje Splitu. Ukidanje Bogoslovije u Zadru nanijelo bi mu štetu na pastoralnom planu, a Ordinarijat je već započeo s ukidanjem viših godina Bogoslovije, slanjem svećenika na studij filozofije i skupom gradnjom za smještaj velikog broja bogoslova. Najvažnija posljedica neprovođenja sporazuma bila bi porast nepovjerenja među biskupima. Iz navedenih razloga, Garković je tražio sud biskupa.¹²¹ Pročelnik Kongregacije za katolički odgoj, kardinal Gabriel Marie Garrone izdao je dekret o preseljenju filozofije u Zadar 27. svibnja 1968. godine. Na Franićevu intervenciju, odluka je poništena jer je kardinal imao krivu informaciju kako se Split složio s dekretom. Dan prije donošenja dekreta umro je Garković pa je cijeli proces usporen. Izbor novog nadbiskupa se oduljio, a otvaranjem Bogoslovije u Splitu i Rijeci broj studenata u Zadru se smanjio, a zadarska Bogoslovija nije ukinuta nego je stavljena u mirovanje.¹²²

¹²⁰ Usp. M. Oblak, 2009b, str. 106. – 107. i M. Vidović, 2012, str. 143. – 144.

¹²¹ M. Oblak, 2009a, str. 381. – 386.

¹²² Usp. F. Franić, 1994, str. 733. i P. Kero, 2013, str. 775.

4.2. Splitska ili Zadarska metropolija?

Nakon saznanja kako je papa imenovao Garkovića zadarskim nadbiskupom, splitski biskup Franić je zajedno sa svojim suradnicima uputio dopis Konzistorijalnoj kongregaciji u kojem je pokrenuo pitanje smještaja dalmatinske metropolije. Pismo je upućeno 16. siječnja 1961. godine zbog bojaznosti kako je Garkovićevo imenovanje na službu nadbiskupa naznaka za uzdizanje Zadarske nadbiskupije na rang metropolije. U svom izvještaju, Franić je isticao prednosti Splita kao sjedišta dalmatinske metropolije. Sam Split sa užom okolicom imao je više stanovnika nego cijela Zadarska nadbiskupija koja je imala 123 200 katolika i 32 000 pravoslavca. Splitska Crkva imala je 273 svećenika nasuprot zadarske koja je imala 84 klerika. Split je do 1828. godine bio metropolitansko središte za Dalmaciju i cijelu Hrvatsku, a i dan danas je geografski, kulturni, ekonomski i strateški centar cijele Dalmacije za razliku od Zadra koji se nalazi na njezinoj periferiji. Franić je podsjetio na zamisao o osnivanju Splitske nadbiskupije i metropolije u Kraljevini Jugoslaviji što se nije provelo jer nije ratificiran sporazum između Svete Stolice i kraljevske vlade.¹²³

Budući kako je dekret Drugog vatikanskog sabora određivao kako ne bi trebalo biti izdvojenih biskupija,¹²⁴ biskupi su se na kraju njegovog zasjedanja sastali u Zavodu svetog Jeronima u Rimu 5. prosinca 1965. godine. Na tom sastanku, Biskupska konferencija Jugoslavije je osnovala Komisiju za razgraničenje crkvenih metropolija. Komisija je predložila biskupima osnutak još dviju metropolija na teritoriju Hrvatske. Predloženo je osnivanje jedne za sjeverni Jadran sa sjedištem u Rijeci i druge za Dalmaciju sa sjedištem u Splitu ili Zadru. Budući da je

¹²³ M. Vidović, 2012, str. 131. – 134.

¹²⁴ Radi se o već spomenutom Dekretu o pastirskoj službi biskupa pod nazivom „Christus Dominus“ koji u broju 40, paragrafu 2 kaže: Prema općem pravilu sve biskupije i druge pravne osobe koje su po zakonu jednake biskupijama trebaju se priključiti crkvenim provincijama. Stoga, biskupije koje su sad izravno podložni Apostolskoj Stolici i koje nisu ni s kim drugim povezane, ili se moraju, ako je to moguće, okupiti u novu crkvenu provinciju ili se pridružiti pokrajini koja je bliža i pogodnija. Oni moraju biti podložni metropolitanskoj nadležnosti biskupa, u skladu s normama zajedničkog zakona. Usp. F. Franić, 1994, str. 730.

centar dalmatinske metropolije bio upitan, predsjednik Komisije Biskupske konferencije Jugoslavije za razgraničenje biskupija beogradski nadbiskup msgr. Gabrijel Bukatko na sastanku u Rimu pozvao je Garkovića i Franića svoje molbe na hrvatskom i latinskom dostaviti u više primjeraka. Molbe bi zatim bile upućene Predsjedništvu Biskupske konferencije Jugoslavije. Zadar nije dostavio svoje molbe do zasjedanja biskupa Jugoslavije u rujnu 1966. godine pa su rasprava i glasovanje odgođeni.¹²⁵

Na sljedećem plenarnom zasjedanju jugoslavenskih biskupa, koje je održano u Zagrebu 19. lipnja 1967. godine, šesta točka dnevnog reda se bavila uspostavom metropolije u Dalmaciji. Na temelju pristiglih molbi, predsjednik Komisije za razgraničenje msgr. Bukatko održao je uvodni govor prije glasovanja o sjedištu dalmatinske metropolije. Budući da je Franić procijenio da je Bukatko navijao za Zadar, želio je reagirati, ali predsjednik Konferencije kardinal Franjo Šeper mu to nije dozvolio. Rezultat glasovanja je bio 8 glasova za Zadar, a 15 za Split što znači kako je Splitu falilo 0.75% glasa do potrebne dvotrećinske većine. Splitski biskup msgr. Franić je bio posebno ljut jer mu je mostarski biskup Petar Čule priznao kako je pod dojmom zadarskih zagovornika Šepera, Bukatka i Cagne glasovao za Zadar. Sad je sve bilo na Svetoj Stolici koja je mogla donijeti odluku neovisnu o jugoslavenskim biskupima.¹²⁶

Zanimljivo je analizirati poteze te stavove zadarske i splitske strane u vremenu do donošenja pravorijeka Svete Stolice o sjedištu dalmatinske metropolije. Garković je uz pomoć apostolskog delegata msgr. Maria Cagne postigao kako do konačnog rješenja pitanja sjedišta metropolije može sazivati sjednice dalmatinskih biskupa. Uz to, već spomenuti problem uspostave dvomjesnog Filozofsko – teološkog studija treba promatrati u kontekstu situacije s crkvenim provincijama pa je Garkovićev privremeni uspjeh u premještanju filozofije iz Splita u Zadar zapravo bio dodatni poen za uspostavu Zadarske metropolije. Neobično važan korak

¹²⁵ Usp. M. Oblak, 2009b, str. 108. i M. Vidović, 2012, str. 132. – 134.

¹²⁶ Usp. F. Franić, 1994, str. 735. i M. Oblak, 2009a, str. 281

prema uspostavi metropolije, Zadar bi ostvario ukidanjem Šibenske biskupije čiji bi se teritorij pripojio Zadarskoj.¹²⁷ Šibenski biskup Arnerić izrazio je u razgovoru, kojeg je vodio s članom Komisije za vjerska pitanja Socijalističke Republike Hrvatske Zlatkom Fridom 28. lipnja 1968. godine, nezadovoljstvo s tim prijedlogom koji je Zadar uputio Svetoj Stolici.¹²⁸ S druge strane, Split nije mirovao. Splitski biskup Franić uspio je postići da Kongregacija za katolički odgoj poništi dekret o preseljenju filozofije iz Splita u Zadar. Franić je za pokušaj preseljenja filozofije iz Splita optužio iredentističku politiku koja želi vezati Zadar za Italiju. I ostali dalmatinski biskupi su se zalagali za uspostavu Splitske metropolije jer su se bojali utjecaja iredentizma na Zadar. Taj se utjecaj očitovao po zadarskoj emigraciji koja se sklonila u Italiju.¹²⁹ Položaj Zadra je otežan nakon Garkovićeve smrti jer najizgledniji njegov nasljednik bio pomoćni biskup zadarski Marijan Oblak.¹³⁰

Ključan trenutak je bila audijencija biskupa Franića kod pape Pavla VI. u prosincu 1968. godine. Franić je uspio uz pomoć svojih kontakta organizirati susret s papom u Rimu nakon što je dobio obavijest kako je Sveti Otac imenovao Oblaka nadbiskupom i metropolitom u Dalmaciji. Franić je iznio splitske stavove, koji su bili nepoznati papi te mu je obećao poslušnost bez obzira na papinu odluku. No, upozorio ga je kako će u slučaju uspostave Zadarske metropolije dati ostavku jer bi ga bilo sram pred njegovim vjernicima. Taj susret je utjecao na papu da 27. srpnja 1969. godine ustanovi Splitsku nadbiskupiju i metropoliju na čelu s Franićem i sufraganima u Šibeniku, Hvaru, Dubrovniku i Kotoru. Papa nije želio ukinuti Zadarsku nadbiskupiju pa ju je ostavio pod vlašću Svete Stolice.¹³¹

¹²⁷ Usp. F. Franić, 1994, str. 730. – 731. i M. Vidović, 2012, str. 137.

¹²⁸ M. Akmadža, 2017, str. 581.

¹²⁹ Iredentizam je politički pravac u Italiji koji je išao za tim da joj pripoji navodne talijanske teritorije na području drugih država. Usp. M. Akmadža, 2017, str. 581., 601. i A. Bralić, A. Gverić, 2017, str. 112.

¹³⁰ Naime, Oblak je drugim biskupima i vlastima bio neprihvatljiv za poziciju dalmatinskog metropolite jer su smatrali da je teško s njime komunicirati. Usp. M. Akmadža, 2017, str. 601. – 602.

¹³¹ F. Franić, 1994, str. 739. – 740.

5. ZAKLJUČAK

Mate Garković, 110. zadarski pastir i 66. zadarski nadbiskup¹³² imao je vrlo buran svećenički život. Ubrzo nakon primanja drugog stupnja sakramenta svetog reda izbio je Prvi svjetski rat čije su posljedice za prostor Zadarske nadbiskupije, njezine klerike i vjernike bile kobne. Nadbiskupija je teritorijalno podijeljena na Italiju i Jugoslaviju, a svećenici koji su se protivili Talijanima, a među njima i Mate Garković, bili su proganjani, a vjernici razjedinjeni.¹³³ Nakon zatočeništva i službe župnika u Preku, Garković je svoju službu nastavio na splitskoj Bogosloviji kao duhovnik i profesor, a ubrzo i kao njezin rektor. Potkraj Drugog svjetskog rata napustio je kao umirovljenik Visoku bogoslovnu školu u Splitu, ali pokazalo se kako neće svoju stariju dob provoditi u zasluženom odmoru i smiraju.¹³⁴

Iako se želio umiroviti nakon profesorske i ravnateljske službe na splitskoj Bogosloviji, Garković je odlukom zadarskog nadbiskupa Munzanija iz 1948. godine preuzeo funkciju generalnog vikara Zadarske nadbiskupije. Službe drugog čovjeka mjesne Crkve prihvatio se u 66. godini života. Na službi generalnog vikara dočekao ga je teret duhovne i materijalne obnove nadbiskupije, koja je do 1948. godine bila teritorijalno podijeljena, a njezina patnja je pojačana razaranjima u Drugom svjetskom ratu. U razdoblju prazne biskupske stolice u Zadru od 1948. do 1960. godine, Garković je nosio najveće breme u upravljanju nadbiskupijom. U prvim godinama Garković je kao generalni vikar obavljao većinu poslova u zadarskoj Crkvi u ime često odsutnog hvarskog nadbiskupa – biskupa Mihovila Pušića. Imenovanjem za naslovnog adraškog biskupa i apostolskog upravitelja Zadarske nadbiskupije 1952. godine, Mate Garković je preuzeo najveću odgovornost za nadbiskupiju, koja je bila opterećena teškim podjelama i razaranjima tijekom 20. stoljeća.¹³⁵ U trenutku ređenja za biskupa,

¹³² K. Draganović, 1975, str. 306.

¹³³ Usp. P. Kero, 2009b, str. 76. i P. Kero, 2010, str. 3. – 5.

¹³⁴ Usp. NAS, Spisi ordinarijata, br. 5810/244 i P. Kero, 2013, str. 772.

¹³⁵ M. Oblak, 2009a, str. 261. – 266.

Garković je ušao u 70. godinu života, a preuzimanjem službe dijecezanskog biskupa 1961. godine, nalazio se u 79. godini života.¹³⁶ Budući da se nalazio u podmakloj dobi, Garković je zatražio od Svete Stolice da Nadbiskupiji dodijeli i pomoćnog biskupa. Izbor pape Pija XII. pao je na Marijana Oblaka 30. travnja 1958. godine.¹³⁷

Unatoč visokoj starosnoj dobi, nadbiskup Garković vjerno se suočavao s poteškoćama društva svog vremena. Služio je vjerno narodu koji mu je povjeren i ostao je do kraja vjeran nasljedniku svetog Petra na kojem je Krist ustanovio svoju Crkvu. S komunističkim vlastima je otvorio dijalog na što je pozivao i Drugi vatikanski koncil, ali je i čvrsto branio i štitio istine vjere i morala.¹³⁸ Suprostavio se Staleškom udruženju katoličkih svećenika jer je to društvo bilo sredstvo vlasti u svrhu stvaranja podjele u strukturi Crkve. Svećenike svoje biskupije je na to upozoravao, a uključene je suspendirao. Zbog čvrstog suprostavljanja društvu katoličkih klerika, vlasti su pokrenule sudski proces protiv njega 1954. godine.¹³⁹ Nakon iscrpnih dugogodišnjih pregovora s vlastima na svim razinama, uspio se izboriti za obnovu doma benediktinki i muzeja crkvenih umjetnina. Otvaranjem muzeja omogućilo se široj javnosti razgledavanje povijesne, umjetničke i kulturne baštine.¹⁴⁰ Branio je građanska prava, jer su na društvenoj razini svakodnevno bila ugrožena sloboda vjeroispovijesti i savjesti, od strane onih koji su donijeli Zakon o pravnom položaju vjerskih prava. Očitovalo se to u zabrani vjerskog odgoja u školama, zastrašivanju djece koja pohađaju župnu katehezu, problemima

¹³⁶ Zanimljivo je primjetiti da se nakon Drugog vatikanskog koncila donijela odredba da su se biskupi dužni odreći stolice u dobi od 75 godina. Sve veće pastoralne aktivnosti uzrokovale su potrebu da se biskupi u starijoj životnoj dobi zahvale na aktivnoj službi. O tome govori i Zakonik Kanonskog prava, koji je proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. 1983. godine, u svojoj drugoj knjizi Božji narod u kanonu 401., paragrafu 1. na str. 201.

¹³⁷ Marijan Oblak rodio se u Velome Ratu na Dugom otoku 8. prosinca 1919., a umro je u Zadru 15. veljače 2008. godine. Za svećenika je zaređen 5. kolovoza 1945. godine u Šibeniku. Vršio je službe u šibenskom i zadarskom Sjemeništu. Za pomoćnog biskupa zadarskog ređen je u zadarskoj katedrali svete Stošije 6. srpnja 1958. godine. Usp. B. Došen, 2017, str. 167.

¹³⁸ M. Oblak, 2009b, str. 91. – 92. i str. 100.

¹³⁹ Usp. P. Kero, 2013, str. 779. i J. Krišto, 2009, str. 201.

¹⁴⁰ M. Oblak, 2009a, str. 283. – 287.

sjemeništara pri upisu osmoljetke te maltretiranju odraslih na poslu jer neki član njihove obitelji pohada Sjemenište ili Bogosloviju.¹⁴¹ Garković se protivio i nezakonitoj nacionalizaciji crkvenih objekata koji su se koristili u vjerske, a ne u gospodarske svrhe kao što su vlasti to htjele prikazati. Ordinarijat u Zadru najviše se borio za povratak ljetnikovca u Svetom Filipu i Jakovu koji je služio za ljetovanje sjemeništara, smještaj bolesnih svećenika i kao dom časnim sestrama milosrdnicama svetog Vinka Paulskog.¹⁴²

Nadbiskup zadarski je osluškivao promjene vremena te je pokrenuo raspravu o uspostavi dvomjesnog Filozofsko – teološkog studija i prelasku filozofije iz Splita u Zadar. Garković je želio Zadarskoj nadbiskupiji vratiti čast metropolije kakvu je imala do bule Pastoralis Munus. U tom kontekstu treba se shvaćati i osnivanje bogoslovije u Zadru i inicijativa za uspostavu dvomjesnog studija.¹⁴³ Garkovićevim imenovanjem na stolicu rezidencijalnog nadbiskupa zadarskog 1961. godine, splitski biskup Franić potaknuo je ponovno pitanje obnove dalmatinske metropolije u Splitu. Različita gledišta o metropoliji potakla su višegodišnje nepovjerenje između dviju mjesnih Crkava. Naime, Split je smatrao kako interesi Crkve ne dopuštaju u Dalmaciji da budu dva metropolitanska središta ili jedno u Zadru, dok je Zadar bio spreman se složiti da Split i Zadar budu metropolije.¹⁴⁴ Uslijed snažnog Franićevog zalaganja za Splitsku metropoliju, Garkovićeve smrti i nepopularnosti njegovog nasljednika Oblaka, uspostavljena je za Dalmaciju crkvena provincija sa sjedištem u Splitu 1969. godine. Papa nije želio poniziti povijesnu Zadarsku nadbiskupiju pa je ostala izravno pod vlašću Svete Stolice što nije u skladu s Zakonikom Kanonskog prava koji je trenutno na snazi.¹⁴⁵

¹⁴¹Vlast je pravdala kršenje zakona u svrhu ideološke borbe protiv zaostalosti crkvenih ljudi. Usp. M. Akmadža, 2010, str. 8. i 46.

¹⁴²Dopisivanje između Garkovića i vlasti o pitanju ljetnikovca donosi Miroslav Akmadža. Usp. M. Akmadža, 2017, str. 727. – 732.

¹⁴³ Usp. H. Njavro, 2017. str. 14. - 15. i M. Vidović, 2014, str. 143.

¹⁴⁴ Usp. M. Oblak, 2009b, str. 109. i M. Vidović, 2014, str. 131.

¹⁴⁵Zakonik Kanonskog prava iz 1983. u svojoj drugoj knjizi „Božji narod“ u kanonu 431., paragrafu 2. kaže: „Neka kao pravilo odsad vrijedi da ne bude izuzetih biskupija; zato se svaka biskupija i druge partikularne

Mate Garković je usprkos teškoćama i starosti kao pastir učinio onoliko koliko je mogao u datim okolnostima. Uvijek je bio spreman saslušati savjete svojih suradnika i pokrenuti nužnu komunikaciju s neistomišljenicima. Zadnjih godina se mnogo oslanjao na svog pomoćnog biskupa Marijana Oblaka. Na njegovo mišljenje oko pitanja Sjemeništa, vjerskih škola, samostana benediktinki i ljetnikovca u Svetom Filipu i Jakovu mnogo je utjecao upravo Oblak. Garković se potkraj 1967. godine spremao na odreknuće od biskupske stolice.¹⁴⁶ Međutim, smrt ga je zatekla kao još uvijek aktivnog biskupa u 86. godini života. Umro je 26. svibnja 1968. godine, a pokapan je u zadarskoj katedrali svete Stošije.¹⁴⁷ Istovremeno s uspostavom Splitske metropolije, papa Pavao VI. imenovao je za Garkovićevog nasljednika dotadašnjeg zadarskog pomoćnog biskupa msgr. Marijana Oblaka koji je tako postao 111. zadarski pastir i 67. zadarski nadbiskup.¹⁴⁸

Crkve koje su na području neke crkvene pokrajine moraju pridružiti toj crkvenoj pokrajini.“ Važno je naglasiti da osim Zadarske nadbiskupije postoji još izdvojenih biskupija u Katoličkoj crkvi. Iznimke su dopuštene radi pitanja časti, povijesnih razloga ili nemogućnosti teritorijalnih pripajanja. No, to ne znači da su te iznimke poželjne, niti da su u skladu s koncilskim dokumentima i navedenim kanonom kojeg ipak ne treba shvaćati kao apsolutnu odredbu, već kao poželjno pravilo. Stoga bi poželjno rješenje bilo ili uvođenje metropolije u Zadru ili svođenje nadbiskupije na razinu biskupije koja bi se kao sufragan priključila nekoj postojećoj crkvenoj metropoliji. Usp. M. Akmadža, 2012, str. 90. i F. Franić, 1994, str. 730. – 740.

¹⁴⁶ M. Akmadža, 2017, str. 463. – 464.

¹⁴⁷ B. Došen, 2017, str. 166.

¹⁴⁸ M. Oblak, 2009a, str. 267. i E. Peričić, 2005, str. 47.

6.SAŽETAK

Rad proučava život i djelo zadarskog nadbiskupa Mate Garkovića. Garković je rođen 1882., a umro je 1968. godine. Između dva svjetska rata, njegovo svećeničko djelovanje u podijeljenoj nadbiskupiji je obilježeno talijanskim iredentizmom. Poslije Drugog svjetskog rata dolazi do ujedinjenja nadbiskupije, a biskup Garković se suočavao s izgradnjom razrušenih crkvenih objekata i komunističkom ideologijom. Mate Garković je zbog loših odnosa s vlastima završio na sudu. Crkveni odnosi tog vremena su obilježeni Drugim vatikanskim saborom i sukobom Splita i Zadra oko središta metropolije u Dalmaciji. Konačno, papa Pavao VI. osniva Splitsku metropoliju, no istovremeno ne degradira povijesnu Zadarsku nadbiskupiju na čast biskupije već i ona dalje ostaje izravno podložna Svetoj Stolici.

Ključne riječi: Mate Garković, podijeljena nadbiskupija, talijanski iredentizam, komunistička ideologija, sudski proces, Drugi vatikanski sabor, metropolija

7.SUMMARY

Social and Ecclesiastical Activity of Zadar's Archbishop Mate Garković (1948-1968)

The topic of discussion in this paper is the life and work of Zadar's Archbishop Mate Garković. Garkovic was born in 1882 and died in 1968. Between the two world wars, his priestly work in a divided archdiocese was marked by Italian irredentism. After the Second World War and reunification of the Archdiocese, Bishop Garković faced with the construction of destroyed church buildings and communist ideology. Mate Garkovic ended up in court because of his bad relations with the authorities. Church relations of that time were marked by the Second Vatican Council and the conflict between Split and Zadar about the center of the metropolis in Dalmatia. Finally, pope Paulus VI. promotes metroplis in Split, and Archdiocese in Zadar still remains subjected directly to the Holy See.

Keywords: Mate Garković, dived Archdiocese, Italian irredentism, communist ideology, trial, The Second Vatican Council, metropolis

8.LITERATURA

M. Akmadža, 2008, *Crkva i država: Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, svezak I.*, Zagreb, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008.

M. Akmadža, 2010, *Crkva i država: Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, svezak II.*, Zagreb, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2010.

M. Akmadža, 2012, *Crkva i država: Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, svezak III.*, Zagreb, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2012.

M. Akmadža, 2017, *Crkva i država: Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, svezak IV.*, Zagreb, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije „Tkalčić“, Zagreb, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2017.

Z. Begonja, 2007, Zadar u sporazumima tijekom prve polovice XX. stoljeća (1915. – 1947.), *Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 49, 2007, str. 501. – 521.

Z. Begonja, 2009, Političke prilike u Zadarskoj nadbiskupiji tijekom II. svjetskog rata i prvom poratnom razdoblju, *Zbornik radova Sedamnaest stoljeća Zadarske Crkve*, sv.2., ur. L. Marijan, Zadar, 2009, str. 241.-255.

A. Bralić, 2009., Odnos državnih vlasti prema Katoličkoj Crkvi u Zadru od 1944. do 1948. godine, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata*, ur. T. Oršolić, Zagreb-Zadar, 2009, str. 14.-25.

- A. Bralić, A. Gverić, 2014, Dalmaziairredenta – mitološki pogled na povijest, *Dalmacija u prostoru i vremenu : što Dalmacija jest, a što nije? : zbornik radova sa Znanstvenog skupa Dalmacija u prostoru i vremenu - Što Dalmacija jest, a što nije?, održanog 14.-16. lipnja 2012. na Sveučilištu u Zadru / urednice Lena Mirošević i Vera Graovac Matassi ;Zadar, 2014, str. 111. – 124.*
- A. Casaroli, 2001, *Mučeništvo strpljivosti: Sveta Stolica i komunističke zemlje (1963. – 1989.)*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2001.
- K. Draganović, 1975, *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji*, Zagreb, Biskupska konferencija Jugoslavije, 1975.
- B. Došen, 2017, *Porušene crkve Zadarske nadbiskupije tijekom Domovinskog rata (1991. – 1995.)*, Zadar, Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2017
- F. Franić, 1994, Borba za obnovu Splitske metropolije, uz 25. obljetnicu ponovne uspostave, *Hrvatska obzorja, časopis Matice hrvatske*, Split, 1994, str. 725. – 742.
- A. Gverić, 2016., *Crkva i politika kroz službu zadarskog nadbiskupa Vinka Pulišića: (1910.- 1922.)*, doktorska disertacija, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2016.
- P. Kero, 2009a, Pregled povijesti Zadarske nadbiskupije od 1918. do 1947. godine, *Zbornik radova Sedamnaest stoljeća Zadarske Crkve sv.2.*, ur. L. Marijan, Zadar, 2009a, str. 220.-240.
- P. Kero, 2009b, Svećenici Zadarske nadbiskupije ubijeni i osuđivani od II. svjetskog rata do Domovinskog rata, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata*, ur. T. Oršolić, Zagreb-Zadar, 2009, str. 56. – 79.
- P. Kero, 2010., *Zadarska nadbiskupija od 1918. do 1948. godine*, Zadar, Stolni kaptol Sv. Stošije, 2010
- P. Kero, 2013, Život i djelovanje zadarskog nadbiskupa Mate Garkovića, *Veli rat*, ur. Ante Uglešić i Josip Faričić, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2013

- J. Krišto, 2009, Katolička crkva u hrvatskoj politici u 20. stoljeću, *Zbornik radova Sedamnaest stoljeća Zadarske Crkve sv.2.*, ur. L. Marijan, Zadar, 2009, str. 183. – 218.
- D. Magaš, 2009., Okvirni opis suvremenih granica Zadarske nadbiskupije, *Zbornik radova Sedamnaest stoljeća Zadarske Crkve sv. 2.*, ur. L. Marijan, Zadar 2009., str. 440.-449.
- P. D. Munzani, 2009, *Posljednje okružnice /1. ožujka – 15. kolovoza 1948./*, Zadar, Stolni kaptol Sv. Stošije, 2009
- H. Njavro, 2017, *Položaj Zadarske nadbiskupije nakon Rapallskog sporazuma (1920. – 1948.)*,završni rad, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2017.
- M. Oblak, 2009a, Povijest Zadarske nadbiskupije od 1948. do početka 21. stoljeća, *Zbornik radova Sedamnaest stoljeća Zadarske Crkve sv.2.*, ur. L. Marijan, Zadar, 2009, str. 256. – 439.
- M. Oblak, 2009b, Povijest Zadarske nadbiskupije od 1948. do 70-ih godina 20. stoljeća, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata*, ur. T. Oršolić, Zagreb-Zadar, 2009b, str. 80.-121.
- E. Peričić, 2005, *Šematizam Zadarske nadbiskupije*,Zadar, Zadarska nadbiskupija, 2005.
- M. Vidović, 2014, Put do uspostave Splitske metropolije, *U službi Crkve i naroda : zbornik o životu i radu nadbiskupa Frane Franića u prigodi 5. obljetnice smrti i 100. rođenja*, ur. D. Šimundža, N. A. Ančić, Split, Crkva u svijetu, 2014, str. 127. – 154.
- Zakonik Kanonskog prava proglašen vlašću pape Ivana Pavla II.s izvorima*, Zagreb, Glas koncila, 1996.

9. IZVORI

NAS, KBF 2.3.1. a, Svjedodžba rođenja i krštenja, 1944.

NAS, KBF 2.3.1, Osobnik, 1944.

NAS, Spisi ordinarijata, br. 4428/25.

NAS, Spisi ordinarijata, br. 5810/244